

O SPOMENICIMA VII i VIII STOLJEĆA U DALMACIJI I O POKRŠTENJU HRVATA

Iz pustoši i tame prvih stoljeća po doseljenju Hrvata u rimsku Dalmaciju izlaze posljednjih godina, malo po malo, pojedini spomenici umjetnosti, koji ranije nijesu bili poznati ili koji su tekar sada prepoznati kao ostaci iz tih stoljeća. U isto se vrijeme ponovno pokreće i raspravlja pitanje o pokrštenju Hrvata. Jedno je i drugo još nestalno ili barem sporno, a važno za povijest i za povijest umjetnosti, jer ove nauke, posve razumljivo, osobito draži osvijetliti tamne periode. Jedno i drugo, spomenici VII i VIII stoljeća i vrijeme pokrštenja Hrvata, u međusobnoj su vezi i rezultati na jednom području daju čvršći oslon za rješavanje problema na drugom području.

Godine 1940 V. Novak i M. Barada objelodanili su dva vrlo zanimljiva spomenika iz vremena VII odnosno VIII stoljeća i našli su u njima uporišta za svoja mišljenja o pokrštenju Hrvata i o reorganizatornom radu splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina. V. Novak objelodanio je u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* srebrnu škrinjicu sa svetačkim moćima, koju je otkrio u župskom stanu u Lopudu i koju pripisuje zadnjim ostacima kršćanskih Romana na tom otoku pri samom kraju VIII stoljeća ili još radije na početku IX stoljeća¹). M. Barada u *Zborniku* posvećenu prof. V. Hoffilleru raspravlja o luku iz mramora crkvene pregrade sa natpisom koji je (luk) nedavno bio naden pri pregradnji starog kaštila u Sućurcu. On postavlja luk u VII stoljeće i dovodi ga u vezu sa djelovanjem Ivana Ravenjanina, čiji sarkofag on datira najkasnije u početak VIII stoljeća²).

U prvom poglavlju ovog članka iznijet ću razloge, zbog kojih mislim da treba vrijeme luka iz Sućurca i sarkofaga nadbiskupa Ivana pomaknuti u drugu polovicu odnosno u kraj VIII stoljeća te razloge, zbog kojih držim, da lopudski moćnik ne prekoračuje praga IX stoljeća. Po tome ću, u drugom poglavlju, navesti sve spomenike, koji su sigurno ili su velikom vjerojatnošću nastali u VII ili VIII stoljeću po doseljenju Hrvata na jug. U završnom pak trećem poglavlju iznijet ću onakvo mišljenje o radu i o uspjesima oko pokrštenja Hrvata kakvo nam nameće kritika povijesnih izvora, koji o tome govore, upotpunjena i učvršćena ostacima i nalazima iz tih dalekih i tamnih vremena.

¹) Novak V., *Reliquarium elaphitense, Lopudski relikvijarij*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split 1940, Svez. LI str. 165—196, table XXIV—XXVI.

²) Barada M., *Nadbratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca*. Serta Hoffilleriana, Hoffillerov Zbornik, Zagreb 1940, str. 401—418.

I.

A. Vrijeme postanka sarkofaga nadbiskupa Ivana Ravenjanina
i mramornog luka iz Sućurca

God. 1935 pri rušenju starinske kule utvrđene palače splitskih nadbiskupa u Sućurcu došao je na vidjelo prelomljeni mramorni polukružni luk (sl. 1) crkvene pregrade sa natpisom. Don Lovro Katić prvi je objelodanio luk

Sl. 1: Luk nađen u Sućurcu (VIII. st.)

u podlistku »Obzora« od 8 IX 1935, pročitao natpis na njemu i naslućivao, da luk potječe iz crkve sv. Marije »na Hladih« navodno iz IX stoljeća. Barada je, u Hoffillerovu Zborniku, proučio sa sviju strana taj luk, dotjerao čitanje natpisa i opazio, da je luk stariji od IX stoljeća, pošto na njemu jedva ima značajke pleternih skulptura starohrvatskih crkava³⁾. Barada je u tom članku podrobno ispitao natpis sa epigrafske strane. On je utvrdio, da oblici

³⁾ O luku iz Sućurca pisao sam u Jugoslovenskom istoriskom časopisu god. III 1927. str. 440—441. izvješćujući ukratko o Katićevu članku u »Obzoru« i upozorio sam, da vrijeme postanka luka ima biti nedaleko od g. 800 po obliku pregrade i po okrasu luka. Izražavao sam se oprezno, jer vlasnica luka kivanja na konzervatora, što joj nije dao kv-

riti staru kulu, nije dozvoljavala da vidim luk, pa sam sudio po slaboj fotografiji. Još jednom sam spomenuo mramorni luk u članku u Hoffillerovu Zborniku str. 435 ističući mišljenje, da je luk iz vremena Ivana Ravenjanina prije g. 800. Nijesam tu obrazložio svoje mišljenje čekajući na članak Baradiu, za koji sam znao da izlazi u istom Zborniku.

pojedinih slova na natpisu luka ukazuju na vrijeme VII i VIII stoljeća, te da su ona, u cjelini, veoma slična slovima natpisa sarkofaga Ivana Ravenjanina (sl. 2), pa prema tome i u vremenu bliza ovom sarkofagu. Barada je usto točno opazio, da je luk, po svom ukrasu, nešto stariji od sarkofaga splitskog nadbiskupa. Tačna je uglavnom također njegova tvrdnja, da luk još pokazuje oblike antikne umjetnosti, dok sarkofag Ivana Ravenjanina spada u zadnju ili bolje u prelaznu fazu antikne umjetnosti ka pleternoj ornamentici. Nije Barada izbjegla ni činjenica, da u jednom polju sarkofaga dva su ljljlana već stilistički i tehnički izvedena na način, koji ima svoj izvor u osobinama pleternih skulptura i na način koji se navlaš opetuje u ukrasu pročelja sarkofaga priora Petra u peripteru splitske katedrale iz prve polovice IX stoljeća⁴⁾. Istina je nadalje, da se pleterna ornamentika formira kroz VIII stoljeće i da se je držalo, da je najstariji sačuvani primjerak zrele pleterne skulpture jedna arkada ciborija u San Giorgio in Valpolicella kraj Verone iz g. 712. Ali iz toga još ne slijedi — i ovo je punctum saliens u datiranju dvoje spomenutih spomenika — da sarkofag, jer je iz prelazne faze pleterne skulpture, mora biti nešto stariji od arkade u San Giorgio in Valpolicella, to jest iz vremena oko godine 700, a luk, jer je izrađen u oblicima antike, mora biti još nešto stariji, to jest iz vremena oko svršetka VII stoljeća.⁵⁾

Pleterna ornamentika i plastika formira se malo po malo kroz čitavo VIII stoljeće. Ona se u nekom kraju javlja ranije a u nekom kasnije; na jednom je spomeniku ona jače razvijena, na drugom manje, a na trećem nikako. Ima kroz čitavo VIII stoljeće do kraja njegova spomenika, u kojih nemamo značajka pleterne ornamentike. U jednom od središta umjetničke djelatnosti u Italiji u VIII stoljeću i sijelu longobardskih vojvoda, u Cividale, arkade ciborija iznad krstionice iz vremena patrijarha Kalista oko g. 739 i strane oltara vojvode Ratkisa (g. 737—744) izrađene su u oblicima i stilu starokršćanske kasne antike, istina u degeneriranoj izvedbi ali još bez traga karakteristika pleternih skulptura. Tek na mramornim pločama, koje rese podnožje ciborija krstionice u Cividale i nose ime patrijarha Sigualda (oko g. 762—787) pomaljaju se prvi znakovi motiva i stila pleternih skulptura.

Barada rješava pitanje vremena postanka sućuračkog luka i po njemu pitanje postanka sarkofaga Ivana Ravenjanina na temelju tvrdnje, da je konac VII stoljeća terminus post quem non za luk antiknog izgleda u stilu dekoracije. Međutim za terminus post quem non to jest za rok iza kojega

⁴⁾ Uporedi za vrijeme sarkofaga priora Petra moj članak u Hoffillerovu Zborniku str. 433—459.

⁵⁾ Barada se osobito zadržao na obliku slova O na natpisu luka i sarkofaga. On piše, da ne može ništa kazati o podrijetlu slova O u obliku romba kojega se stranice produžuju iza vrhova ili uglova slova. Ja mislim, da je takvo O nastalo iz sklonosti u epigrafiji onih

stoljeća, da se jedan krak slova produžuje preko sjecišta sa drugim krakovima, a to je opeta bilo u vezi sa netočnošću i nespretnošću klesara toga vremena. U stvari je isti izvor i isti uzrok i pojavi slova O, kojega se stranice ili krakovi produžuju kod uglova u trokutiće (od oblika izazvanih nespretnošću klesara nastaju po tome svijesno upotrebljeni dekorativni oblici).

neki spomenik ne može da je nastao, nije bitan prvi primjer neke pojave — u našem konkretnom slučaju navodna pojava zrele pleterne skulpture u San Giorgio in Valpolicella iz g. 712 — već je naprotiv bitno, kada je nova pojava istisla posvema stariji način; a to je, u koliko se tiče antikne i pleterne skulpture, uslijedilo tek pred konac VIII stoljeća. Tekar iza toga vremena, u raznim krajevima Italije i uzduž čitave istočne obale Jadrana, zavlada je isključivo t. zv. troprutasta pleterna ornamentika.

Sl. 2a: Sarkofag Ivana Ravenjanina u krstionici u Splitu (VIII. st.)
Lijeva polovica

Nego ima još nešto. Barada oslanja datiranje sućuračkog luka i splitskog sarkofaga na vrijeme postanka arkade ciborija iz San Giorgio in Valpolicella (sl. 3), koju svi stručnjaci drže djelom iz g. 712, a i ja sam je više puta spomenuo kao najstariji spomenik, na kojemu se javlja pleterna plastika u dozreloj formi. Začudo su pažnji istraživača talijanske umjetnosti ranog srednjeg vijeka, pa i samim talijanskim učenjacima izbjegla dva članka, još prije rata objelodanjena u časopisu *Madonna Verona*⁶⁾, a u kojima se iznose činjenice što nas sile, da ovu arkadu prebacimo u vrijeme valjda čitavo jedno ili dva stoljeća kasnije od početka VIII stoljeća. Ova arkada, na kojoj su već iskle-sane starohrvatske kuke i komplicirani pleteri, smatrana je dosada temeljnim i glavnim svjedokom brzog formiranja pleterne plastike u Italiji već od samog početka VIII stoljeća. Datiranje ovog spomenika iz male seoske crkve u okolici Verone, o sebi na oko neznatna stvar, od velike je važnosti za upoznanje razvoja italske pleterne dekoracije pa prema tome i za datiranje

⁶⁾ Cavazzocca Mazzanti Vittorio, *Un nuovo archivolto del ciborio di S. Giorgio di Valpolicella*, *Madonna Verona*, Bollettino del Museo civico di Verona, anno II, fasc. 4.-Ottobre-Dicembre 1908 str. 145—149. Tab. 25.

Prinli Bon Lorenzo, *Intorno alla chiesa di S. Giorgio di Valpolicella*, *Ibidem*, an. VI 1912, str. 138—147 sa slikama.

ranosrednjevjekovnih skulptura u našim stranama, koje se za italjskim spomenicima povadaju; stoga ću o tome ovdje nešto opširnije pisati. Evo u čemu je stvar.

U seocetu San Giorgio in Valpolicella u okolici grada Verone stoji i danas crkva iz davne prošlosti ranog srednjeg vijeka. U stručnoj literaturi o ranosrednjevjekovnoj skulpturi i umjetnosti odavna su poznate i često su citirane i reproducirane arkade ciborija sa ukrasom pletenica i pletera iz ove crkve.

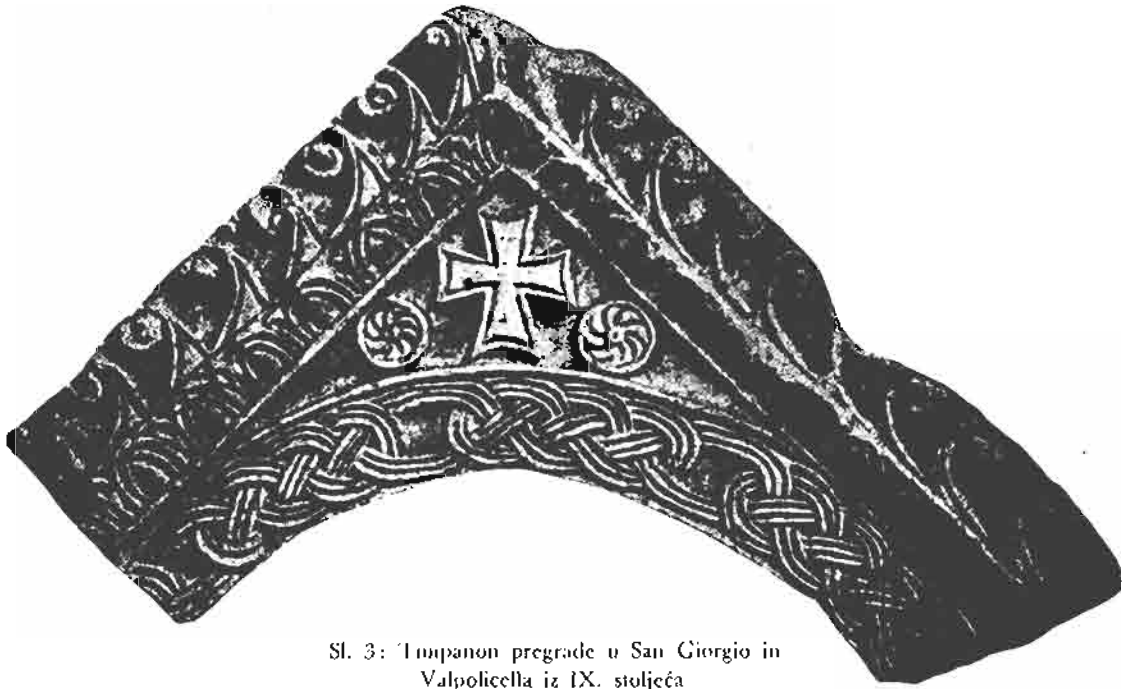

Sl. 2b: Sarkofag Ivana Ravenjanina u krstionici u Splitu (VIII. st.)
Desna polovica

Doba ovog ciborija utvrđeno je natpisom uklesanim, u vrlo slaboj latinštini i nezgrapnim pismenima, na dvama stupićima što ih je još Scipione Maffei, pjesnik i historičar Verone u XVIII stoljeću, pohranio u gradski lapidarij rimskih natpisa u Veroni. Natpis nam kazuje, da je majstor Urso sa učenicima Juvintinom i Juvianom podigao »civorium« u vrijeme longobardskog kralja Liutpranda i veroneškog biskupa Dominika: a to je moralo biti god. 712, jer je upravo te godine biskup dovršio svoj život, a kralj zasio na prijestolje. Od četiri arkade ciborija, koje su, djelomično okrnjene, uzidane u zidove stare crkve i klauštra do crkve u Valpolicelli, ponajviše se je spominjala i donasala jedna na kojoj je gotov i zreo repertorij motiva i stila pleternih skulptura što ih imamo na ranosrednjevjekovnom talijanskom i starohrvatskom crkvenom pokućstvu. Uz nutarnji, polukružni luk ove arkade teče troprutasti složeni pleter isklesan kosim dljetom, što ostavlja oštre bridove: vanjski pak rubovi arkade urešeni su nizom reljefnih kuka, što su već izlijebljene dvostrukom brazdicom u skladu sa težnjom t. zv. pleternih skulptura, da sve razriješe i sve pretvore u troprutaste (dvostruko izlijebljene) trake.

Međutim još godine 1908. Cavazzocca Mazzanti bio je u časopisu Madonna Verona upozorio, da su pri radnjama u nekoj zgradi u blizini stare crkve u Valpolicelli bili otkriveni ulomci, koji su pripadali petoj arkadi jed-

nake veličine i oblika kao i ostale četiri arkade dotada poznate. Jedna je arkada očito bila suvišna, jer je ciborij imao četiri strane: pa je Cavazzocca Mazzanti, obzirom na okolnost, da su dvije od arkada u crkvi u Valpolicelli između sebe vrlo slične u motivima ukrasa, usiljeno nagadao, da je jedna od ovih dviju arkada rano propala i bila zamijenjena novom posve sličnom arkadom (sr. tab. 25 dolje desno, Mad. Ver. 1908). Korak dalje u spoznaji istine išao je L. Priuli Bon u članku u Madonna Verona iz god. 1912, u kojem

Sl. 3: Timpanon pregrade u San Giorgio in Valpolicella iz IX. stoljeća

s pravom naslućuje, da gore opisana arkada sa složenim pleterom i sa kukama i uz rubove nije uopće nikada pripadala oltarskom ciboriju već mora biti ostatak trokutnog timpana crkvene pregrade. Samo kod ovakovih timpana teku kuke uz oba ruba, dok na arkadama ciborija kuke prate samo gornju, vodoravnu stranu, a ne postrani, uspravni kraj arkade⁷⁾. Ploča, o kojoj govo-

⁷⁾ U klastru u San Giovanni in Laterano u Rimu vidio sam fragmenat uzidan kao arkada u zid klastra sa kukama uz oba ruba kao u Valpolicelli; ali mi se čini, da se i ovdje radi o preokrenutom timpanu crkvene pregrade. Za porabu i pojavu kuka na rubovima arkada ciborija uporedi ciborije reproducirane u Cattaneo R., *L'architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa*, Venezia 1889, sl.

29 (Valpolicella), sl. 31—34 (Cividale), sl. 50—51 (Bagnacavallo), sl. 53 (Bologna), sl. 86 (Rim-Porto), sl. 104 (Ravenna), sl. 110 (Pula), sl. 111 (Kotor); Caprin G. C., *Istria nobilissima*, Trieste 1905, I sl. str. 56—57 (Cittanuova) i passim; Ricci C., *Romanische Baukunst in Italien*, Stuttgart 1923, sl. 66 (Bologna i Ravenna), sl. 120 (Orvieto i Perugia), sl. 158 (Toscanello i Bolsena); Braun J., *Der christ-*

rimo, ličila je na arkadu ciborija samo, dok smo je promatrali u preokrenutom položaju, u kojem je ona bila uzidana u zid klaustura, prije negoli je bila otkrivena »peta« arkada. Postavimo li tobožnju arkadu u pravi položaj sa trokutnim vrhom prema gore, dolazi i križ na njoj, a i kuke uz rubove u pravi i izvorni položaj i djelovanje.

Kako ploča sa zrelom pleternom skulpturom nije pripadala ciboriju, to ona ne mora ni biti iz god. 712, kada je majstor Urso, prema natpisu na stupićima izradio ciborij; ona može biti iz kasnijeg vremena, to jest iz vremena pregradnje crkve u Valpolicelli koja je uslijedila u IX ili početkom X stoljeća. Pogledamo li dobro, vidjet ćemo, da su četiri arkade ciborija u svojem

Sl. 4: Arkada ciborija u San Giorgio in Valpolicella iz g. 712

stilu isto tako blize između sebe kao što su one daleke od stila navodne arkade a zapravo timpana; pa je jasno, da je ovaj timpan uistinu pripadao pregradi iz vremena pregradnje i proširenja crkve, koje je bilo izvršeno u vrijeme potpuno zrele pleterne skulpture IX—X stoljeća⁸⁾ (sl. 4).

DODATAK. Kada je ovaj članak već bio u štampi, izašla je knjiga: Schaffran Emerich, *Die Kunst der Langobarden in Italien*, Jena 1941. Iz nje vidim, da je u najnovije vrijeme u crkvi u San Giorgio in Valpolicella bio rekonstruiran ciborij sa izvornim sačuvanim dijelovima i stupićima sa natpisom. Rekonstrukcija je materijalno i nepobitno dokazala, da arkada sa zrelom pleternom skulpturom nije bila dio toga ciborija, koji je prema natpisu

liche Altar, München 1924, II tab. 152 (Perugia i Ravenna) i tab. 157 (Palombara); Biehl W., *Toskanische Plastik des frühen und hohen Mittelalters*, Leipzig 1926, tab. 5 (Sovana) i 6b (Orvieto). Brunelli V., *Storia di Zara*, Venezia, sl. 92 (San Pietro in foro) i sl. 117 (Sv. Krševan); uporedi također arkade ciborija, što se čuvaju u zbirka Muzeja u Splitu i Kninu.

⁸⁾ Cavazzocca Mazzanti i Priuli Bon. koji su znali za »petu« arkadu, nijesu uočili stilsku i po tome i vremensku razliku između arkada sačuvanih u Valpolicelli, jer oni nijesu bili izučeni historičari umjetnosti; a ostali, historičari umjetnosti, nisu znali za »petu« arkadu, pa prema tome nijesu pod težinom svjedočanstva natpisa iz g. 712, sebi uopće postavljali pitanje o razlici stila između pojedinih arkada u Valpolicelli.

na stupićima bio podignut godine 712. Vrijeme, kada je nastala ta arkada, možemo odrediti samo približno, i to prema značaju i stepenu njezinog stilskog razvoja. Schaffran ju drži dijelom nekog drugog ciborija, koji je bio podignut u isto vrijeme kada i rekonstruirani ciborij sa natpisom iz godine 712 (o. c. Tabla 28 b, 46 c, 47 a i 18 c, str. 94 ss). Da li je taj komad u istinu dio propalog ciborija ili zabata crkvene pregrade, nije sada i za pitanje, koje nas ovdje zanima, više od nikakva značenja. Schaffranovo datiranje ovog komada u prve decenije VIII. stoljeća je međutim proizvoljno, kao što su uopće vremenski datumi u njegovoj knjizi nesigurni i posljedica nacionalne tendencije njegove knjige, koja hoće što više skulptura baciti u vrijeme, dok je još bio kompaktan longobardski živalj i na životu longobardska država. Međutim je sam Schaffran dobro uočio i izričito istakao veliku stilsku razliku, u motivima i u izradbi, datiranog ciborija iz godine 712. i nedatiranog fragmenta na arkadi sa kukama i složenim pleterom zrelog karaktera. On kaže, da je datirani ciborij djelo dvorske umjetnosti i humanističkih sklonosti kralja Liutpranda sa vrlo malo longobardskih a mnogo »istočnih« to jest bizantinsko-antiknih elemenata, dok je nedatirana arkada u svojem izgledu daleko više sjevernjačka (nordischer) i narodna (volkhaft): a to drugim riječima znači, da je datirani ciborij iz početne faze pleterne skulpture, kojoj je polazna točka kasna antika, a nedatirani fragment iz vremena već gotove pleterne umjetnosti, koja je sazrela pod utjecajem novih prilika u Italiji. Sam Schaffran spominje više rekonstrukcija crkve San Giorgio in Valpolicella iza njezine prve gradnje godine 712., koje su mogle dati povoda da se u crkvi postavi nov ciborij ili pregrada (o. c. str. 52).

Rezultat svega ovoga jeste, da moramo ovu arkadu brisati iz reda spomenika VIII stoljeća i da nemamo zrele pleterne plastike u samom početku VIII stoljeća godine 712. Sada, kada smo izbacili iz reda spomenika VIII stoljeća ovu arkadu iz Valpolicelle, formiranje pleterne skulpture pokazuje nam se, u svom postepenom razvijanju, naravnijim i logičnijim, bez skokova i naglih promjena. Na potvrdu toga navodim za stručnjaka spomenike VIII stoljeća, koje možemo sigurno datirati na temelju natpisa na njima, ili im pak možemo jakom vjerojatnošću odrediti vrijeme na temelju historijskih podataka o vremenu gradnje zgrade, u kojoj su oni bili nadjeni. Popis je potpuniji od onoga što su ga iznijeli Cattaneo i Stückelberg, koji su posebne radnje posvetili proučavanju pleterne ornamentike u Italiji. Evo ga:

1. Ancona, ambon iz vremena pape Sergija (g. 687—701).
2. Cimitile, ostaci crkve iz vremena biskupa Lava III na početku VIII stoljeća.
3. Rim, arkada ciborija iz Santa Maria Antiqua iz g. 705—707.
4. San Giorgio in Valpolicella, arkade ciborija iz g. 712.
5. Pavia, sarkofag kneginje Teodote, umrle oko g. 720.
6. Ravenna, sarkofag nadbiskupa Feliksa († g. 723).
7. Cividale, arkade ciborija krstionice iz vremena patrijarha Kalista oko g. 737.

8. Ferentillo, plutej majstora Ursa, oko g. 739.
9. Milan, ostaci crkve Aurone, sestre nadbiskupa Teodora, umrlog g. 739.
10. Cividale, pluteji oltara vojvode Ratkisa (iz g. 737—744).
11. Modena, sarkofag biskupa Lopicena iz prve polovice VIII stoljeća.
12. Brescia, ostaci samostanske crkve San Salvatore iz g. 753.
13. Sesto in Sylvis u Furlanskoj, ostaci samostanske crkve osnovane g. 762.
14. Cividale, pluteji koji zatvaraju podnožje krstionice sa natpisom patrijarha Sigualda (g. 762—787).
15. Cittanuova u Istri, arkade ciborija i drugi fragmenti iz vremena biskupa Mauricija (oko g. 780).
16. Osimo u Markama, nadgrobna ploča sv. Vitaliana († između 722—795).
17. Ravenna, sarkofag nadbiskupa Ivana VIII († o. g. 784).
18. Ravenna, sarkofag nadbiskupa Graziosa († g. 795).
19. Rim, Santa Maria in Cosmedin, razni ostaci crkve pape Hadrijana I (g. 772—795).
20. Bologna, kameni križ iz Budria, danas u muzeju, iz vremena biskupa Vitalisa (g. 789—814).
21. Rim, ciborij našast u Porto s natpisom pape Lava III (795—816).
22. Cortona, zabat pregrade u zbirci Accademia Etrusca s natpisom cara Karla Velikog (iza g. 800).⁹⁾

Ako pomnjivo pregledamo i posebno uporedimo ove spomenike, uvjerit ćemo se, da je istina ono, što sam gore ustvrdio, a to je, da se pleterna skulptura razvija bez skokova i naglih promjena. Još preko praga VIII stoljeća imamo skulptura, u kojima se opetuju motivi antike: ponegdje su oni izneseni još dovoljnim osjećajem za plastičnost i ispravnim crtežem (Cimitile, Kalistov ciborij u Cividale); a ponegdje naprotiv je tradicionalni kršćanski figuralni sadržaj donesen nespretnošću, koja ljudsku figuru dovodi gotovo do karikature (Ratkisov oltar u Cividale i Ferentillo). Na drugim spomenicima pleterna se skulptura formira korak po korak. Tako rekući pred našim očima se pojedini antikni motivi preobrazuju u smislu linearnih i geometrijskih tendencija pleterne ornamentike. Formiranje je u prvoj polovici još u vrlo čednim razmjerima i tek u drugoj polovici ono ide bržim tempom; a gotovo je ono tek pred kraj stoljeća. Najstariji datirani spomenik sa zreloom pleternom skulpturom jesu fragmenti iz crkve S. Maria in Cosmedin, koju je podigao papa Hadrijan I (g. 772—795). Spomenik se nalazi u Rimu, ali je papa za njegovu gradnju dozvao majstore iz sjeverne Italije,

⁹⁾ Uporedi za ove spomenike literaturu koju navađam u svojem članku u *L'art byzantin chéz les Slaves*, Paris 1932, II str. 338 ss, te uz to još Rivoira G., *Le origini dell'architettura lombarda*, Milano 1908, sl. 167 (S. Maria Antiqua u Rimu), Cattaneo o. c. sl.

65—67 (Brescia), *Memorie storiche forogiulesi*, 1920 str. 107 (Sesto in Sylvis) (*Arte Cristiana*, Milano 1913, N. 4) i Serra L., *L'arte nelle Marche*, Pesaro 1929, sl. 70 (Osimo), te *Römisches Jahrbuch der Kunstgeschichte*, Wien Bd. III, 1939, sl. 70 (Cortona).

koja je bila aktivnija u stvaranju novog dekorativnog plastičnog stila. Početkom IX stoljeća nova je plastična dekoracija, što sve pretvara u linije i troprutaste trakove, već prodrila svugdje, gdje se ona javlja, i imamo čitav niz datiranih takvih spomenika u Veneciji (Sv. Marko oko g. 829), u Gradu (fragmenti biskupske katedre g. 814—818), Ravenni (ciborij sv. Eleukadija g. 806—816), Rimu (S. Sabina i S. Maria in Trastevere oko g. 827) i u našim stranama u Zadru (mala vrata sv. Donata oko g. 805) i u Kotoru (arkada u sakristiji katedrale oko g. 809)¹⁰).

Da zaglavimo. Primijenimo li ove konstatacije na sućurački luk i splitski sarkofag, vidimo, da je rok iza kojeg ovi spomenici nijesu mogli nastati drugačiji i kasniji od onoga što ga Barada predlaže u članku u Hoffillerovu Zborniku. U koliko je *conspectus generalis*, to jest utisak prvog pogleda na sućurački luk onaj antiknog spomenika, to luk ne može biti mladi od konca VIII stoljeća; a u koliko splitski sarkofag pokazuje oblike zadnje, prelazne faze antike ka zreloj pleternoj ornamentici on mora biti iz odmaklog vremena VIII stoljeća. Potanjim pregledanjem ovih spomenika moći ćemo ovo prvo približno i široko datiranje bolje utvrditi i poblize odrediti.

Na pročelju sarkofaga nadbiskupa Ivana opetuje se četiri puta motiv kosog križa složenog od trolisnog ljiljana. Motiv trolista u vidu stiliziranog ljiljana ima svoje podrijetlo u umjetnosti kasne antike i njezinim stilskim tendencijama. Motiv se pače i u obliku četiriju ljiljana složenih u uspravni ili kosi križ javlja na pojedinim starokršćanskim spomenicima kasnog doba. U VIII stoljeću je međutim kosi križ od ljiljana vrlo omiljeo i čest motiv u ukrasu crkvenog pokućstva iz kamena i mramora. Još g. 1922 u članku o sarkofagu Ivana Ravenjanina, koji sam objelodanio u Starinaru, naveo sam brojne primjere ovog motiva na spomenicima Italije VIII stoljeća¹¹). Tu navedenim spomenicima imam još pridodati krstionicu iz Pieve di Rigoli i plutej iz Stenica u Trentinu i plutej iz S. Maria in Trastevere u Rimu¹²). Cecchelli, izvrstan poznavalac talijanske rane srednjovjekovne umjetnosti, veli također za ovaj motiv, da je značajan za VIII stoljeće¹³). U VIII stoljeću ovaj se motiv javlja u Italiji upotrebljen na isti način kao na splitskom sarkofagu, to jest zauzimajući gotovo svu visinu urešene plohe: tako na primjer na sarkofagu u Muranu, na pluteju u Cividale, na sarkofagu kneginje Teodote u Paviji i na sarkofagu biskupa Lopicena u Modeni¹⁴). Iza VIII stoljeća motiv

¹⁰) Ova dva naša spomenika u Zadru i u Kotoru iz prvog decenija IX stoljeća imaju još uz rub klasični astragal kao ostatak stila i motiva VIII. stoljeća; astragal se ponovo vraća tek u XI. stoljeću pri izmaku pleterne skulpture.

¹¹) Up. Starinar, Beograd 1922, str. 50—51 i 58.

¹²) Up. Biehl o. c. tab. IIa, Pieve di Rigoli; *Studi Trentini*, Trento 1928, sl. str. 203 (Ste-

nico); Baum J., *La sculpture figurale en Europe à l' époque mérovingienne*, Paris 1937, sl. 197 (Rim).

¹³) *Memorie stor. forogiuliesi* o. c. 1919. str. 74 nota 1.

¹⁴) Cattaneo o. c. sl. 38 (Cividale), sl. 45 (Murano), sl. 69 (Pavia); Toesca P., *Storia dell' arte italiana*, Torino 1927, sl. 169 (Modena),

postaje mnogo rjeđi, u koliko se uopće više javlja. Niz kosih križeva složenih od ljiljana kopirao je sa sarkofaga Ivana Ravenjanina majstor, koji je isklesao sarkofag načelniku grada Splita prioru Petru u početku IX stoljeća, pa još jednom majstor, koji je izradio fragmenat, neobjelodanjen a nepoznate provenijencije i potanje neodređenog vremena, što se nalazi u splitskom Arheološkom muzeju¹⁵). Pojedinačni kosi križ ljiljana imamo pak na ploči koju smo nedavno izvukli iz materijala kapele sv. Dujma u splitskoj katedrali, a danas se čuva u splitskom muzeju, pa na pluteju iz crkve sv. Petra u drniškom Gracu: jedan i drugi spomenik potječe iz XI stoljeća¹⁶). Inače motiv ne spada u zalihu zrele dekoracije pleternih skulptura starohrvatskog i talijanskog pokušaja IX i X stoljeća.

Pored ukrasnog motiva upućuje nas na vrijeme VIII stoljeća i sam oblik sarkofaga splitskog nadbiskupa. Starokršćanski sarkofazi stare Salone najčešće imaju poklopac u obliku sedla ili krova na dvije vode; javlja se me-

Sl. 5: Sarkofag nadbiskupa Feliksa u Ravenni (723)
Foto Allinari

đutim i sarkofag sa potpuno ravnim poklopcem ili pak sa polukružnim poklopcem. Sarkofag Ivana Ravenjanina ima naprotiv poklopac u vidu vrlo sploštena i jedva nadignuta krova i na njem je poprijeko uklesan, gotovo u čitavoj dužini sarkofaga, velik križ. Splošteni oblik poklopca i ovakav križ imaju i tri sarkofaga iz VIII stoljeća u Ravenni. To su sarkofazi nadbiskupa Feliksa († g. 723), sarkofag nadbiskupa Ivana VIII († o. g. 784) i sarkofag nadbiskupa Graziosa († g. 795), koji se čuvaju u crkvi San Apollinare in Classe

¹⁵ Up. moj članak u Starinaru o. c. sl. 2.

¹⁶ Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku za god. 1924—25 prilog VI tab. II

(Split), i Starohrvatska prosvjeta, 1898 IV, str. 111 sl. 10 (Gradac).

kod Ravenne (sl. 5—6)¹⁷). Vrlo splošteni poklopac i križ poprijeko na poklopcu imao je i trogirski sarkofag, kojega se fragmenat čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, a natpis mu spominje cara Konstantina V. ili VI. iz druge polovice VIII stoljeća¹⁸).

Podudaranje poklopca sarkofaga Ivana Ravenjanina sa sarkofazima, u kojima su se dali sahraniti njegovi zemljaci s one strane Jadrana, značajno je za nas u dvojakom pravcu. Ono nas s jedne strane sili, da stavimo također splitski sarkofag u VIII stoljeće, jer poklopac sa dugim, poprečnim križem poznat nam je u više primjera upravo iz ovoga stoljeća. S druge strane ono pokazuje, da je majstor splitskog sarkofaga bio pod utjecajem spomenika u Ravenni; a to nas ovlašćuje, da uporedimo stepen stilskog razvoja splitskog sarkofaga sa razvojem umjetnosti u Ravenni i iz toga izvučemo zaključke za vremensko datiranje sarkofaga u Splitu. Ivan Ravenjanin je zasnovao svoj rad na širokoj kulturnoj bazi, pa je bilo očekivati, da će i na polju umjetnosti on biti donio pobuda iz domovine. To nam potvrđuje dokumenat, o kojem je nedavno bilo govora u našoj javnosti. British Museum u Londonu čuva naime stari kodeks, u kojem je zapis, koji kaže, da su crkvene vlasti u Splitu u IX stoljeću dale popraviti slike hrvatskih knezova Mislava i Trpimira u crkvi sv. Jurja u Putalju na stari ravenatski način, in modo antiqua ravenata¹⁹).

Sarkofag nadbiskupa Feliksa (sl. 5), koji je umro g. 723, pokazuje još uvijek tradicionalnu zalihu uresnih motiva starokršćanske umjetnosti. Tu su obli i kanelirani stupovi, kandelabri, križevi, arkade ciborija, s kojih vise krune, arkade, ispod koje je monogram Kristov sa A i Ω, pa dvije ovce sa strane križa, a na poklopcu vijenci sa Kristovim monogramima i dvoprutasta pletenica klasičnog izgleda. Sve je to klesano umornom rukom i nekorektnim crtežem; ali u svemu tomu nema još traga ni motivima ni tendencijama, koje su karakteristične za pleternu skulpturu. Prve i to vrlo čedne tragove toga imamo na sarkofagu nadbiskupa Ivana VIII († oko g. 784) i na sarkofagu nadbiskupa Graziosa († g. 795) (sl. 6). Na pročeljima tih sarkofaga su još velike plohe bez skulptura, natpisi i križevi bez pleternog uresa; ali krajevi križeva već se savijaju u kuke, koje su vrlo omiljeo motiv pleternih skulptura, a na poklopcu je pletenica već razriješena u troputaste trakove²⁰). Iako je na

¹⁷) Cattaneo sl. 4 (nadbiskup Feliks) i sl. 103 (nadbiskup Grazioso). Od tipa sarkofaga sa križem postavljenim popreko na poklopcu moramo razlikovati sarkofage, na kojima su na poklopcu isklesani križevi postavljeni uspravno sučelice gledaocu. Ovo je zadnje obična pojava u starokršćanskim sarkofazima, dok je ono prvo osobina ravenatskih sarkofaga VIII stoljeća.

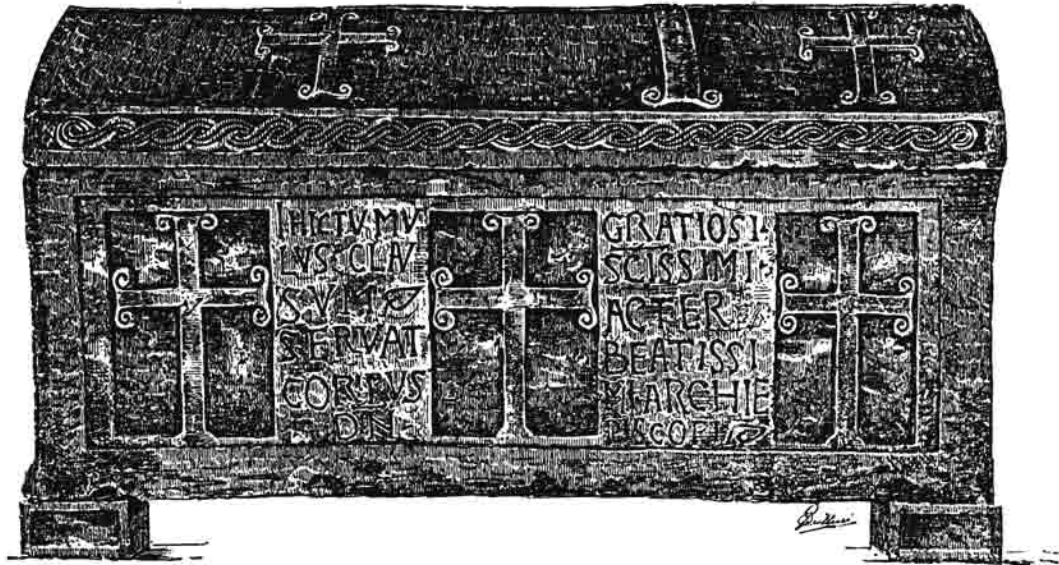
¹⁸) Up. moj članak u Šišićevu Zborniku. Zagreb 1929, sl. 1a i b str. 185. Križ poprijeko

na poklopcu imaju i neki sarkofazi merovinškog doba u Francuskoj, upor. na pr. Cabrol-Leclercq, Diction. arch. chret. lit. s. v. Nevers sl. 8826.

¹⁹) Up. Hrvatska Revija, Zagreb 1940, Br. 11 str. 595.

²⁰) Sarkofazi nadbiskupa Ivana i Graziosa na oko su identični u dekoru i izradbi. Imao sam, prigodom kongresa starokršćanske arheologije u Ravenni g. 1932, prilike potanko pregledati ova dva sarkofaga pa sam mogao

sarkofagu Ivana Ravenjanina sasvim drugi ukras, ipak je i na njem isti stepen u razvoju pleterne skulpture, to jest zadnja, prelazna faza antike prije zrele i pune pleterne ornamentike, od koje se već primjećuju jasni tragovi. Barada je isti razvojni stepen točno uočio kod splitskog sarkofaga i istakao važan detalj u ovom pogledu: dva ljiljana, i to ona u krajnjem desnom okviru pročelja splitskog sarkofaga, izvedena su istom tehnikom i stilom kao na sarkofagu splitskog priora Petra iz početka IX stoljeća. Pleterna skulptura je već tu.

Sl. 6: Sarkofag nadbiskupa Ivana VIII. u Ravenni (oko g. 784)

Sarkofag nadbiskupa Ivana i sarkofag splitskog priora imaju pročelje urešeno identičnim motivom. Mlađi sarkofag priora preuzeo je i kopirao ukras sa starijeg sarkofaga nadbiskupova. Još u članku objelodanjenom u *Starinaru* pokazao sam, da su isti motivi, to jest kosi križevi složeni od ljiljana, na nadbiskupovu sarkofagu izvedeni u duhu zadnje, prelazne faze antike, a, u priorovu sarkofagu, u punom stilu pleterne skulpture. U dekoraciji sarkofaga splitskog priora iz IX stoljeća ljiljani su već izgubili svaki dodir sa vegetabilnom formom lista i pretvoreni su dosljedno u troprutasti geometrijski crtež. Podanci trolista ili ljiljana, gdje se pruci s dviju strana sastaju, imaju na tom sarkofagu, dosljedno crtežnom karakteru, koji inspirira ovu vrst dekoracije, a apstrakcijom od svake potrebe predočavanja naravne

konstatirati, da je jedina razlika između njih u tome što mlađi sarkofag, to jest onaj nadbiskupa Graziosa, ima jednostavniju profilaciju četvrtastih okvira pročelja u skladu sa

tendencijom pleterne skulpture da splošnjava sve površine. I to je još jedan znak i dokaz, da se pleterna skulptura dosljedno razvija korak po korak.

forme, pet, a ne tri usporedna prutka²¹). U Italiji, na već spomenutim spomenicima sa kosim križevima od Ijiljana, u Muranu, Cividale, Paviji itd. imaju podanci Ijiljana uvijek samo tri ili četiri prutka. Jedino na jednom Ijiljanu pluteja u Cividale ima ih pet kao na dvama krajnim Ijiljanima na sarkofagu nadbiskupa Ivana u Splitu; ovaj plutej u Cividale Cattaneo postavlja u vrijeme djelatnosti patrijarha Sigualda (g. 762—776)²²). Sve ovo, što sam iznio, sili nas, da postavimo također sarkofag splitskog nadbiskupa u odmaklo doba druge polovice VIII stoljeća.

Stariji od druge polovine VIII stoljeća nije ni sućurački luk. Analizom pojedinih slova na natpisu luka i na natpisu sarkofaga Ivana Ravenjanina Barada je dokazao, da su na njima oblici slova, koji se ponajviše javljaju u VII i VIII stoljeću. Ali su slova, opaža dalje Barada, na ovim dvama spomenicima u cjelini, to jest u formi, stilu, tehnici i veličini između sebe toliko slična, da luk i sarkofag moraju biti vrlo blizi u vremenu postanka. Ovaj rezultat dobiven proučavanjem epigrafije sućuračkog luka potvrđuju još nekoliko opažanja na području stila i oblika luka.

Uz gornji rub sućuračkog luka teče, od kraja na kraj, niz reljefnih kuka, koje se uspinju do vrha luka u dva protivna pravca. Motiv kuka pleternih skulptura ima svoje podrijetlo u uresnom motivu antike, koji poznamo pod imenom »pasjeg skoka« (njem. »laufender Hund«, talij. »cani-correnti« ili »corridietro«). Pleterna je skulptura pridržala i zavoljela ovaj motiv i od njega je napravila svoj omiljeni i karakteristični obrubni ures prilagodivši ga svojem duhu i stilu. Iz antiknog suvislog niza voluta, što se poput valova izvijaju jedne iz drugih, napravila je pleterna skulptura niz odjelitih kuka, koje se nižu jedna pored druge; jedna ili dvije brazdice uparane u kuke daju ovim kukama često izgled dvostrukih ili trostrukih prutaka.

Kuke na sućuračkom luku pokazuju srednju, etapnu fazu u formiranju ovog motiva, koja je značajna baš za prelazno doba VIII stoljeća. Kuke se u luku u Sućurcu već ne izvijaju jedne iz drugih kao u antiknom pasjem skoku, nego se odjelito dižu jedna pored druge; ali one nijesu razriješene u više prutaka, nego su još jednostruke i kao da izlaze iz zajedničke osnovne crte, koja nastaje uslijed raščlanjenosti i profilacije luka. Istakao sam već

²¹) Na sarkofagu priora Petra i na dvama spomenicima u splitskom muzeju u kojima dolaze kosi križevi od Ijiljana (v. str. 83) podanci Ijiljana su razriješeni u petostruke prutke a samo na pluteju uzidanu u crkvi Sv. Petra u drniškom Gracu podanak je izveden kao trostruki prutak. Ovaj zadnji plutej pripada međutim skupini skulptura iz kasnog starohrvatskog doba XI. stolj., kada se u umjetnost ponovo vraćaju mnogi motivi i mnoge stilske osobine iz predpleternog doba VIII. stoljeća. O ovome zadnjem uporedi, što

sam pisao u Lj. K., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, str. 111 ss; *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 1928, str. 90; *Dubrovnik*, 1929, god. I br. 8, str. 272; *Jugoslavenski istor. časopis* o. c. 1937 str. 440; *Šišićev Zbornik*, Zagreb 1929, str. 186.

²²) Upor. za Murano Cattaneo o. c. sl. 45, za Cividale sliku uz članak Cecchellija u *Mem. stor. forog.* 1920 i za Paviju Venturi A., *Storia dell' arte italiana*, Milano 1902, II sl. 115.

u svojoj knjizi »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«, kako se upravo ovaj motiv na italskim spomenicima transformira korak po korak. Još dugo u VIII stoljeću javlja se suvisli valoviti niz antiknih voluta (arkada ciborija u Bologni) i dugo se kuke podržavaju po sredini urešene plohe (Bologna, Bagnacavallo, Albenga i Lundo)²³), prije nego li one konačno i trajno pređu na sam rub plohe crkvenog pokućstva.

Najstarijim primjerom niza odjelitih kuka u duhu zrele pleterne skulpture držale su se kuke na zabatu ili arkadi ciborija iz San Giorgio in Valpolicella. Sada međutim, kada smo ovaj komad pleterne skulpture izbacili iz reda spomenika VIII stoljeća, nemamo niza odjelitih kuka kao obrubnog motiva prije druge polovice ovog stoljeća: on se javlja na luku i na dvjema arkadama ciborija u crkvi San Salvatore u Bresciji, koja se počela graditi g. 753 (sl. 7) i na jednom zabatu u S. Maria in Valle u Cividale, koji se pripisuje vremenu patrijarha Sigualda (g. 762 do 776)²⁴).

Osobito je zanimljivo uporediti jedan od ovih spomenika sa lukom u Sućurcu. Sličnost luka, koji se čuva u Museo Cristiano u Bresciji sa sućuračkim lukom je upravo frapantna i potpuna i to u obliku i u ukrasu (sl. 7). Luk u Bresciji ima također kao onaj u Sućurcu osmerokutni presjek, gornji mu rub rese jednostruke kuke a uz donji rub luka teče niz listića. Jedino natpis u Sućurcu zamjenjuju u Bresciji pletenica i astragal. U zbirci kamenih spomenika, koja je ostala u dvorištu Museo di storia naturale u Mlecima, gdje se pored ostalih spomenika čuvala i naša Višeslavova krstionica, vidio sam također posve sličan luk osmerokutnog presjeka sa kukama uz gornji rub i nizom listića uz donji rub. Cattaneo i Cecchelli, najbolji poznavaoči rane srednjevjekovne umjetnosti u Italiji, stavljaju ova dva luka u Bresciji i Mlecima u VIII stoljeće (drugu polovicu): onaj u Bresciji zbog toga, što potječe iz crkve samostana, koji se počeo graditi

Sl. 7: Luk iz crkve San Salvatore u Bresciji (oko g. 753)

²³) Upor. Cattaneo o. c. sl. 53 (Bologna), sl. 50 i 51 (Bagnacavallo), sl. 72 (Albenga) i *Studi Trentini*, 1928 sl. 206 (Lundo). Razliku između antiknog, suvislog niza voluta »pasjeg skoka« i kuka pleternih skulptura možemo lako i jasno uočiti na slikama moje knjige »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« o. c.: za prve uporedi sl. 94, 99 i 100 a za druge sl. 39, 42, 43, 44, 49, 64—69, 89—90, 92—95, 95, 105—107, 109, 116—117.

²⁴) Upor. za Bresciju Cattaneo o. c. sl. 67 i Toesca o. c. sl. 174 i za Cividale Catta-

neo o. c. sl. 40. Niz odjelitih kuka resi rub arkadica isklesanih pored drugih motiva na poklopcu sarkofaga u San Sesto in Sylvis (o. g. 762.) Nekoji pisci datiraju koncem VII. stoljeća plutej iz crkve sv. Petra u Metz u kojoj je građena oko g. 615—620., a na kojem se vidi niz odjelitih kuka na rubu edikule, što uokviruje sveca; ne iznaša se međutim dokaz za ovakovo datiranje, up. Baum, *La sculpture figurale en Europe à l'époque mérovingienne* tab. LXVII sl. 177, tekst str. 141.

godine 753, a onaj u Mlecima zbog potpune sličnosti sa prvim²⁵). I sućurački luk ne može biti daleko od tog vremena.

Moramo konačno svratiti pažnju na to, čemu je luk u Sućurcu jednom služio. Zbog udubina probušenih na luku i zbog njegova osmerokutnog presjeka Barada je s punim pravom ustvrdio, da je to bio nadvratnik, to jest dio oltarske ograde nadignut u luk pred ulazom u svetište. Oltarske ograde, koje su dijelile prostor crkve namijenjen vjernicima od svetišta rezerviranog svećenicima, bile su u porabi već od prvih vremena kršćanskog graditeljstva. Ove ograde pred oltarom zadržale su uvijek svoj temeljni oblik; ali se one ipak s tokom vremena mijenjaju u pojedinom detalju. Stupovi uvijek nose vodoravne grede ali te ili idu neprekinuto i vodoravno od kraja na kraj crkve (svetišta) ili se grede dižu u luk iznad vrata ulaza u svetište ili pak prelaze na tim mjestima u trokutne zabate što su na svojoj donjoj strani isječene na luk.

Starokršćanska umjetnost i srednjovjekovna umjetnost u Rimu i u Italiji zadržala je do u duboki srednji vijek ograde sa vodoravnom trabeacijom, što ide od kraja na kraj svetišta crkve. Trokutni zabati oltarnih ograda poznati su pak kao karakteristična pojava starohrvatskog crkvenog pokućstva i savremenih spomenika u Italiji urešenih pleternim skulpturama u IX—XI stoljeću. Ovi trokutni zabati odgovaraju tendenciji starohrvatskih skulptura, da se obilatim ornamentom prekriju široke, ravne i neprofilirane površine kamenog pokućstva. Naprotiv grede savinute iznad vratiju oltarne ograde u luk značajne su za prelazno doba formiranja pleternih skulptura i one se javljaju u VIII i u IX stoljeću. Kod nas u Dalmaciji one se još jednom vraćaju pri izmaku pleterne skulpture i prijelazu ka romanici u vrijeme, kada se, kako smo već rekli, vraćaju još drugi motivi iz VIII stoljeća²⁶). Svakako dijelovi oltarne ograde savinuti u luk nijesu nam poznati iz VII stoljeća.

Vrlo vjerojatno imamo sačuvana dva takova luka oltarnih ograda u lukovima u Bresciji i Mlecima, koje sam gore opisao, a frapantno su nalik na luk iz Sućurca. I ta dva luka imaju osmerokutni presjek, koji upućuje na njihovu porabu na slobodnoj ogradi; a oba potječu iz druge polovice VIII stoljeća. Inače nijesu nam sačuvani u Italiji ili barem nijesu nam dosada poznati takovi lukovi oltarnih ograda. Ali nešto slično imamo u Španiji; a imamo i vijesti o tome u dokumentima. U crkvi S. Maria de Naranco i u crkvi S. Cristina de Leña, koje se pripisuju VIII stoljeću, po nekim piscima pače IX sto-

²⁵) Upor. za luk u Bresciji Cattaneo o. c. sl. 67 i str. 120 i 128, a za luk u Mlecima Cattaneo str. 101, te Cecchelli u *Mem. stor. forog.* 1920 str. 105. — Znam za dva slična luka, ali ta su pravokutnog presjeka i nešto mlađa u vremenu: to je luk u zbirci muzeja u Cividale koji Cecchelli spominje i stavlja u VIII. stoljeće (l. c.) a Fogolari, *Cividale del Friuli*,

Bergamo 1906 str. 54 mu donosi sliku; te luk uzidan kao nadvratnik malih vrata još in situ kod Sv. Donata u Zadru iz vremena oko 805 (up. Brunelli, *Storia di Zara* o. c. sl. 80 i Cecchelli, *Zara*, 1932, str. 169).

²⁶) Up. Jug. Istor. časopis o. c. III str. 440.

ljeću, ograda pred glavnim oltarom je u vidu lukova na stupovima²⁷⁾. Osim toga dokumenti baš u nekim crkvama u Rimu i u St. Riquier-u samostana Centula u Francuskoj iz VIII pa i iz IX stoljeća spominju crkvene ograde i na njima *trabes cum arcibus, columnae cum marmoribus desuper in gyro sculptis*²⁸⁾. Zbog svega toga, što sam iznio, moramo i sućurački luk staviti ne u VII stoljeće, nego u drugu polovicu VIII stoljeća.

B. Vrijeme srebrnog moćnika iz Lopuda

U najnovijem Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku Viktor Novak objelodanio je vrlo zanimljiv spomenik iz ranog srednjeg vijeka naden na Lopudu: srebrnu kutijicu i u njoj malo srebrno burence s moćima sv.

Sl. 8: Srebrn moćnik na Lopudu (VII.—VIII. st.) Prednja strana

Ivana Krstitelja i drugih mučenika. Kutijica je bila nadena u starokršćanskoj presvedenoj grobnici t. zv. tipa a pozzetto, koja je, poslije toga, došla ispod praga srednjovjekovne ili novovjeke crkvice Gospe od Napuča (sl. 8).

Izradba i ures kutijice su jednostavni. Na stranama pravokutne kutijice gravirane su kao ures arkadice i križevi ispunjeni i iskićeni valovitim crtama

²⁷⁾ Haupt A., *Die älteste Kunst, insbesondere die Baukunst der Germanen*, Leipzig 1909, sl. 150 i 154; Frischauer A. S., *Altspanischer Kirchenbau*, Berlin-Leipzig 1950, sl. 99; Frankl P., *Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst*, Wildpark-Potsdam 1926, sl. 65; *Bericht über den VI. internationalen*

Kongress für Archeologie, Berlin 21—26 August 1959, Berlin 1940, str. 652—654.

²⁸⁾ Upor. Rohault de Fleury Ch., *La Messe*, Paris 1885, III str. 119 ss i Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'archeologie chrétienne et de liturgie*, Paris 1926 s. v. iconostase sl. 5772 i 5773.

i sitnim kružićima. Na poklopcu kutijice teče, svud uokolo, natpis u slaboj ranosrednjevjekovnoj latinštini, koji izazivlje pomoć sv. Ivana Krstitelja i drugih svetih mučenika. Novak bi najradije datirao kutijicu u početak IX stoljeća i doveo je u vezu s obnovom crkvenog i kršćanskog života na našim obalama po splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, čiji rad i život on proteže do prvih decenija IX stoljeća. Ja se uglavnom slažem s Novakom, samo sam, neodvisno od pitanja vremena Ivana Ravenjanina, mišljenja, da ne trebamo s lopudskom kutijicom za moći prekoračiti prag IX stoljeća. Po izradbi, po oblicima slova i jezičnim osebinama natpisa pravi kutijica utisak djela iz predkarlovinškog doba VII do VIII stoljeća.

Ukras lopudskog moćnika izrađen je u tehnici graviranja i punciranja i držan je u izrazito ornamentalnom i linearnom neplastičnom karakteru te ima svoje najbliže analogije u umjetnosti merovinškog doba VII i VIII stoljeća, kada je plastična umjetnost doživjela svoju najdublju dekadencu. U općem karakteru srodni su lopudskom moćniku moćnici, koji se čuvaju u Monzi, Chur-u, St. Maurice-u, Enger-u, Lindau-u, Namur-u, Saint-Bonnet-Avalouze-u i Saint-Benoît-sur-Loire-u, a pripisuju se vremenu VII. i VIII. stoljeća, te najstariji moćnici u Ninu sa moćima franačkih svetaca, koje su franački misijonari donijeli sobom u hrvatske krajeve oko g. 800., a izrađeni su nešto prije te godine²⁹⁾. IX. stoljeće je doba karlovinške renesanse. A ta, i ako nije u svim zemljama došla do izraza u skulpturi, svakako je u toreutici, to jest u zlatarskom umijeću značila obnovu antiknih tradicija u smislu pojačanja plastičnosti i veće sklonosti ka figuralnom. Navedeni moćnici zapravo su izrađeni iskuckanom tehnikom, dok je ukras lopudske kutijice jednostavno graviran. Ali skrajno sploštavanje reljefa do prostog uparanja uresa ili figure u predmet jest značajka predkarlovinškog doba. Svjedoci tome su nam neke franačke nadgrobne ploče VII. i VIII. stoljeća i plutej majstora Ursa u Ferentillu iz g. 739. ³⁰⁾. Sitni kružići, pa crte sastavljene od malih lukova i praćene tim kružićima, kojima je urešena srebrna kutijica iz Lopuda, javljaju se na germanskim, osobito burgundskim brončanim saponima pojasa i drugim metalnim predmetima VII. stoljeća te na uresu graviranom na nekim škrinjicama iz drveta prevučenim pločicama iz bjelokosti iz VIII. stoljeća, što se čuvaju u katedralama u Liège-u, Verdun-u itd. Osobito upućujem na upoređenje lopudskog moćnika sa škrinjicom iz bjelokosti u Liège-u³¹⁾.

²⁹⁾ Upor. Cabrol-Leclercq, *Dict. d' arch. chrét. et lit.* sl. 2698—2702; Lehnert G., *Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes*, Berlin, II sl. 174, 177, 178, 181, 182; Baum J., *Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Britannien*, Wildpark-Potsdam 1930, sl. 39, 46, 54—56; Baum J., *La sculp. fig. à l' époque mérov.*

sl. 111—119, 122; a za moćnike u Ninu Jelić L., *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Zagreb 1911, sl. 14 i 46.

³⁰⁾ Up. Baum J., *La sculp. fig. à l' époque mérov.* sl. 132—134, 136—138 i 205.

³¹⁾ Up. Baum J., *La sculp. fig. à l' époque mérov.* sl. 82ss i 109 te Cabrol-Leclercq, *Dict. arch. chrét. et lit.* s. v. Liège sl. 7083.

Slova, koja bi svojim oblikom fiksirala natpis lopudskog moćnika na tijesno određeno vrijeme, nemamo. Novak insistira na sličnosti u *conspectus-u generalis* natpisa ovog moćnika sa slovima natpisa kneza Branimira iz Šopota. I na Branimirovu natpisu dolazi slovo A bez vodoravnog kraka a slova P i R sa uresom što viri pri vrhu. Ali šopotski natpis odvaja i po priznanju Novaka od ostalih starohrvatskih natpisa svojim arhaizmom; IX. stoljeće je krajna vremenska granica, u kojoj se takova slova još u rijetkim primjercima javljaju. Slova lopudskog moćnika u cjelini prave svakako utisak, da su starija od natpisa na starohrvatskom pokuštvu IX. i X. stoljeća, ma da su drugačija i mlađa od slova posljednjih rimskih natpisa stare Salone.

Za vrijeme prije IX. stoljeća govori donekle i ponovno zamjenjivanje slova *e* i *i* na lopudskom moćniku. Na natpisu poklopca lopudske kutijice pet puta se javlja *e* mjesto *i*, a jedamput *i* mjesto *e*. Zamjena ovih slova dolazi, istina, također u natpisima starohrvatskog crkvenog pokuštva, ali ono nije tako često te se mijenja ponajviše jedno slovo (na pr. *leget* mjesto *legit* na Branimirovu natpisu iz Nina; *sce Natalie martires* mjesto *martyris* u Zadru; *comes* mjesto *comis* na sarkofagu nadbiskupa Martina u peripteru splitske katedrale; *cometissa Mariosa* mjesto *comitissa* između potpisa hodočasnika u Cividale³²). Na sarkofagu supruga Saraceni u Kotoru zamjenjuje se *e* i *i* dvaput *requivimus* mjesto *requievimus* i *nos peccatoris* mjesto *peccatores*. Sarkofag je iz prvih decenija IX. stoljeća³³). Na sarkofagu Ivana Ravenjanina iz kraja VIII. stoljeća zamjena *e* i *i* javlja se četiri puta; a na stupićima koji su držali ciborij u San Giorgio in Valpolicella iz g. 712., ova zamjena se ponavlja do 7 puta³⁴).

Ne ću reći, da u konzervativnoj sredini Dalmacije — naravno u slučaju, da je lopudski moćnik djelo domaćeg majstora — moramo kategorički isključiti mogućnost pojave ovog moćnika u prvim decenijama IX. stoljeća. Ali pravilo je, da trebamo ozbiljnih razloga, da neki predmet datiramo u krajnu vremensku granicu u koju se on uopće može pojaviti. Novak se u slučaju lopudskog moćnika zalaže za to, jer je od prvog časa pod impresijom podudarnosti i navodne veze triju Ivana: reorganizatora kršćanskog života Ivana Ravenjanina, moćiju sv. Ivana Krstitelja u moćniku i crkve sv. Ivana na brijegu Ivanju na Lopudu. Novak pomišlja na to, da je splitski nadbiskup, u svom reorganizatornom radu diljem dalmatinskog primorja, podigao na Lopudu crkvicu u čast svog imenjaka i u sepulcrum oltara položio srebrni moćnik s moćima Ivana Krstitelja, koji je po tome, po pregradnji ili porušenju crkve sv. Ivana na brijegu Ivanju svršio u presvođenu grobnicu ispod Gospe od Napuča. Međutim ova kombinacija nikako ne može stajati.

³²) Upor. Lj. K., *Iz kol. hrv. prošlosti*, Zagreb 1930, str. 81 (Nin); *Jahrbuch für Altertumskunde*, Wien 1913, str. 211 (Zadar); Šišić F., *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, str. 150 (Split) i str. 125 (Cividale).

³³) Jackson T. G., *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1877, II sl. 76.

³⁴) Upor. Šišić F., *Priručnik o. c. str. 125* (Split) i moj članak u *Jug. istor. čas. o. c. 1957* III, str. 340 (Valpolicella).

Crkvice sv. Ivana spada po svojoj tehnici, po svojem tlorisu i konstrukciji kao i po stilu ukrasa svog pokućstva, koje je urešeno poznatim troprutastim pleterima, vremenu hrvatske dinastije, to jest razdoblju, koje ide od IX. do XI. stoljeća. Crkve istoga tipa to jest jednobrodne građevine sa tri presvodenjena polja i sa kupolom u srednjem polju, Sv. Petar u Pribu kod Omiša i Sv. Nikola na Prijekom u Dubrovniku, potječu iz XI. stoljeća. Pretpostavka, da je moćnik jednom bio u oltaru crkve sv. Ivana, nema nikakova oslona. Po svoj prilici je taj moćnik već s prva početka bio u onom grobu, u kojemu je bio nađen. Poznato je, da su se moćnici davali također pokojnicima u grob. Bulić je u Manastirinama našao olovnu škrinjicu, koja je imala pseudo-relikviju apostola Petra i po svoj je prilici bila dana u grob sv. Dujmu. I sam natpis na lopudskom moćniku sa ličnom notom dozivanja svetaca u pomoć govori više za prvotnu porabu u grobu negoli u oltaru. Oltarski moćnici imaju obično natpis, koji jednostavno redom spominje moći, koje su bile postavljene u oltar (ponere, deponere, condere)³⁵). Pored toga u našem slučaju mogao je srebrni moćnik svršiti u grobnicu ispod praga Gospe od Napuča tekar u vrlo kasnom srednjem vijeku, a ta grobnica, i po svom obliku i po predmetima, koji su pokojniku dani u grob, napravljena je i upotrebljena van svake sumnje u kasno starokršćansko doba³⁶). Pogrebni običaji Hrvata u srednjem vijeku pa i u kasnijem vremenu su sasvim drugačiji.

I upravo zbog toga je moćnik vrlo važan spomenik, jer nam on dokazuje i potvrđuje život kršćana starih Romana na otoku Lopudu još neko vrijeme po doseobi Slavena na Jadran. Iz dokumenata, koji su nam sačuvani iz IX. stoljeća kao iz pisanja cara Konstantina Porfirogeneta sredinom X. stoljeća znamo, da su ostaci Romana u to vrijeme bili već ograničeni na samo nekoliko gradova našeg primorja. Ali nije čudo, da se je na otocima, gdje je nalet novih doseljenika došao sa manje snage, romanski elemenat nešto dulje održao i da je tu pretapanje Romana u Slavene uslijedilo postepeno i poprimilo manje neprijateljske oblike. To će amo tamo biti omogućilo podržavanje kulta istih svetaca kod doseljenog pučanstva hrvatskog jezika; i to je jedina veza, koja može postojati između moćnika lopudskog Romana s moćima sv. Ivana iz VII. ili VIII. stoljeća i starohrvatske crkve sv. Ivana iz IX. do XI. stoljeća³⁷).

³⁵) Upor. Baum J., *Der christliche Altar*, München 1924 str. 529, 532, 535, 611, 637, 639 i 640.

³⁶) U grobnici su pored moćnika bili zemljana svjetiljka i dva kamena pilastrića sa uklesanim križem u stilu VI. stoljeća. Vjerojatno su ovi pilastrići pripadali crkvi, koja je propala za burnih vremena, pa su pokojniku dani u grob kao mila uspomena. Nešto

slična imamo u grobu sv. Asterija u Kapljuču u staroj Saloni, upor. moj članak u *Vjesniku arh. i hist. dalm.*, sv. LI, str. 253. nota 13.

³⁷) Što se tiče osobe Ivana Ravenjanina, napomenut ću, da je on u Splitu Dioklecijanovu grobnicu posvetio Uznesenju *Bl. Djevice*, podigao crkvu *sv. Mihovilu* i dao se sahraniti u crkvi *sv. Mateja*.

II

Spomenici VII. i VIII. stoljeća po doseobi Hrvata u Dalmaciju

Još godine 1913. mogao je pravni historičar I. Strohal pozvati se na navodno potpuno pomanjkanje spomenika u romanskim gradovima bizantske Dalmacije u VII. i VIII. stoljeću iza doseobe Hrvata kao na argumenat protiv mišljenja, koje je bilo općenito prihvaćeno u nauci, da su Romani u tim gradovima nastavili život u srednjem vijeku. Jedino su domaći samouci i ljubitelji starina, amo tamo, pripisivali tom vremenu po koji spomenik u težnji da iznađu dokaze tako drevne starine svojeg grada i svojeg naroda. Danas je naprotiv izoštreno oko arheologa i historičara umjetnosti, na temelju sve to dubljeg poznavanja razvoja umjetnosti, raspoznalo u tim gradovima nekoliko spomenika, koji sigurno ili sa najvećom vjerojatnošću potječu iz

Sl. 9: Fragment u zbirci starina u Kotoru (VIII. st.)

tih dvaju najstarijih stoljeća naše historije. Nekoliko sam takvih spomenika već prikazao u svojim ranijim člancima, a nekoje ću ovdje prikazati; jedan je već naveo Abramić u »L'art byzantin chez les Slaves«, a jedan objavio je Fisković u jednom broju »Alma Mater Croatica«³⁸⁾. Bez pretenzije, da je serija takovih spomenika zaključena i potpuna, iznijet ću ih ovdje, i to topografskim redom idući od juga prema sjeveru, to jest od Kotora do Krka. Spomenicima iz romanskih gradova pridodat ću napomenu o svim ostacima, koje imamo iz istog vremena sa hrvatskog teritorija Dalmacije.

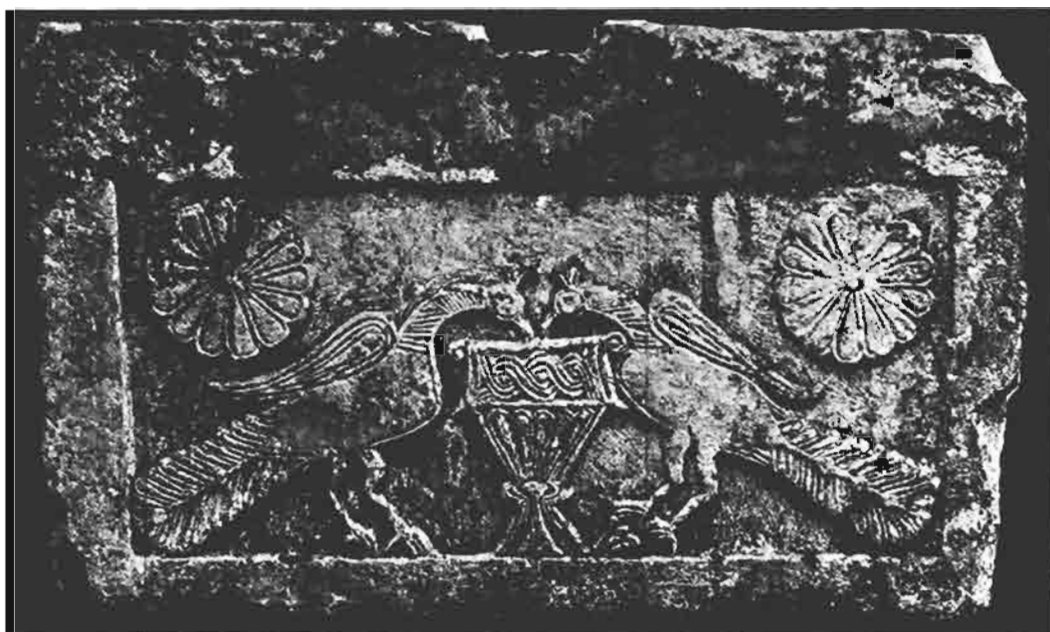
U maloj zbirci starina u K o t o r u čuva se fragmenat srednjevjekovne skulpture, na kojemu, uz drugi antikni ukras, dva pauna piju iz kaleža (sl. 9).

³⁸⁾ Uporedi moje članke u »Starinaru« za god. 1924—25. Beograd 1925, str. 43—59 i sl. 1, u Šišićevu Zborniku, Zagreb 1929, str. 183—188 i sl. 1a, b te u Hoffillerovu Zborniku, Zagreb 1940, str. 424—433 i sl. 4—6; pa Abra-

mićev članak u *L'art byzantin chez les Slaves, Recueil dédié à Th. Uspenskij*, Paris 1932. II/2 str. 329 i sl. 110; i Fiskovićev članak u *Alma mater* 1941 listopad str. 69 ss.

Stil je degenerirana antika, a u paunima, što piju iz kaleža, još je jasna simbolična aluzija na svetu euharistiju. Pleterne skulpture zrelog doba IX. i X. stoljeća čist su ornamenat i perholesciraju simbolički sadržaj, pa na njima pauni i druge ptice, bez iznimke, kljuju grozd ili drže list u ustima; tek na izmaku ornamentalne pleterne skulpture i domaku sadržajne i narativne romanike vraća se kalež između pauna. Svakako *conspectus generalis* i razni detalji kotorskog fragmenta daju pravo Abramiću, što ga stavlja u »haut moyen-âge«, jer su mu uistinu najbliže analogije u italjskim skulpturama VIII. stoljeća.

Iz ovog će stoljeća, i to iz njegove druge polovice, biti također pravokutna kamenica za krštenje u istom gradu Kotoru što ju je Fisković objavio u »Alma Mater Croatica« (sl. 10). I tu dva pauna piju iz kaleža. Značajne

Sl. 10: Kamenica za krštenje u zbirci starina u Kotoru (oko g. 800)

su za VIII. stoljeće tipična sploštena izradba paunovih repova i stilizacija posude pa višelatične sploštene ruže ubačene u kompoziciju, da ispune prazne plohe te perzijski »hom« (stablo života) sa zvijerima. Upravo iz VIII. stoljeća ponovno se javljaju u skulpturi fantastične zvijeri i stablo života. Predmeti orijentalnog obrta, uvezeni na Zapadu, donose evropskim majstorima u to doba predloške, što ih majstori rado prihvaćaju za urešivanje crkvenog pokućstva; u vrijeme zrele pleterne skulpture ovi motivi iščezavaju.

U Kotoru su još dva spomenika iz vremena nedaleko početka IX. stoljeća. Jedno je kamena greda sa nizom jednostrukih kuka na kojoj je natpis

biskupa Johannes i godinom, koja još nije jasno pročitana, a čuva se u zbirci starina; a drugo je arkada ciborija što je uzidana u vrata sakristije katedrale, a na njoj je već čitav repertorij i zreo stil pleternih skulptura (sl. 11). Ipak na ovom zadnjem spomeniku više detalja, kao dvaputa opetovani antikni astragal i klasična »oka« u savijucima troprutastih pletenica, pa biljke, što proviruju do nogu zvijeri, sve reminiscencije skulptura VIII. stoljeća, odaju, da smo tekar prešli prag novog stoljeća i majstori su tekar prihvatili novi slog.

Sl. 11: Arkada ciborija uzidana u sakristiju katedrale u Kotoru (oko g. 809)

Iz grada Dubrovnika, što su ga Romani osnovali na hridi do mora nedaleko antiknog Epidaura, ne znam za sada spomenika starijeg od godine 800. U bližoj dubrovačkoj okolici, na otoku Lopudu, vidjesmo srebrni moćnik VII.—VIII. stoljeća nađen u grobnici starokršćanskog karaktera (sl. 8). Moćnik nam je, kako rekosmo, dokazom, da su stari Romani nastavili na Lopudu život još neko vrijeme po doseobi Hrvata u Dalmaciju.

Bit će isto bilo i drugdje na otocima dalmatinskog primorja. Još Frano Radić u godišnjaku stare serije Viestnika hrvatskog arkeološkoga društva u Zagrebu god. 1892 (str. 50) opisao je ruševine starokršćanske crkvice na otočiću Sutvari (sv. Barbara) prema selu Lombardi na Korčuli. Ova je

crkvice bila podignuta i služila je starom romanskom pučanstvu. U njoj su, prema kazivanju težaka sa otočića, bili otkopani tipični starokršćanski grobovi »a pozzetto« (presvođena grobnica, koja se pomičnom kamenom pločom otvara prema udubini iskopanoj ispred grobnice). Ali ima dva momenta, koja ukazuju na to, da će crkvice na Sutvari biti iz VII. ili VIII. stoljeća, to jest iz vremena iza doseobe Hrvata na jug. To je zidarska tehnika crkvice sa više

Sl. 12: Arkada uzidana u kući do Krstionice u Dioklecijanovoj polači u Splitu (VIII. st.)

redova pločica iz kamena složenih koso poput riblje kosti i nadvratnik na ulazu u crkvu sa ravnim donjim rubom i gornjim rubom nadignutim na sedlo. Spomenutu tehniku zna već rimsko graditeljstvo kao *opus spicatum*; ona je međutim karakteristična za mnoge zgrade iz merovinškog doba³⁹⁾.

³⁹⁾ Upor. Lasteyrie de R., *L'architecture religieuse en France à l'époque romane*, Paris 1929, str. 39.

I nadvratnik sa gornjim rubom na sedlo javlja se u ranom srednjem vijeku i to ne prije VIII. stoljeća⁴⁰⁾.

U Splitu, gradu reorganizatorskog rada i nastojanja nadbiskupa Ivana Ravenjanina, imamo više spomenika iz tog vremena. Pored grobnice samog nadbiskupa Ivana u gradskoj Krstionici imamo ostatak ciborija nad oltarom iz druge polovice VIII. stoljeća u Arheološkom muzeju (sl. 13) pa veliku

Sl. 13: Ostaci ciborija u splitskom muzeju (VIII. st.)

arkadu iz vremena VII.—VIII. stoljeća uzidanu do Krstionice (sl. 12). Opisao sam ih u svojem članku u Hoffillerovu Zborniku. V. Novak drži, da je evanđelijar splitskog kaptolskog arhiva, napisan u poluncijalnom pismu, djelo domaćeg skriptorija posebne vrste poluuncijale, koji se je, u vezi s obnovom splitske crkve, razvio u tom gradu na poticaj Ivana Ravenjanina. A stari

⁴⁰⁾ Upor. Haupt A., o. c. str. 90—92 sl. 573, Baum J., *La sculp. fig. à l' époque mérov.* sl. 178; Cecchelli u članku *Mem. stor. forogiuliesi* 1923, str. 159, nota 1, Baum J., *Mal*

Plast. d. Mittelalt. etc. str. 50; Zentral Museum Mainz, Wegweiser, 16; *Germanische Baudenkmäler des frühen Mittelalters* 1940 sl. str. 59, 61, 62 i 67.

kroničari nam zabilježiše, da je Ivan pretvorio Dioklecijanov mauzolej u katedralu, probio joj s juga pobočna vrata, dao napraviti templum argenteum za sv. euharistiju i podigao do gradskih zidina crkvu sv. Mihovila⁴¹⁾.

Iz susjednog Trogira jest sarkofag, kojega natpis na poklopcu spominje bizantinskog cara Konstantina V. (741—775) ili Konstantina VI. (780 do 797); fragment poklopcu čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu (sl. 14)⁴²⁾.

Sl. 14: Fragment poklopcu sarkofaga s napisom cara Konstantina V. ili VI. Iz Trogira, danas u Splitu. (VIII. st.)

Po slogu i izradbi spada više u kraj VIII. stoljeća negoli u IX. stoljeće također nadvratnik trobrodne starohrvatske bazilice sv. Barbare u istom gradu Trogiru. Tipična je za VIII. stoljeće jača plastičnost inače vrlo nezgrapno izvedenih ptica, pa sploštene višelatične ruže i osobito ono pomanjkanje smisla za red, kojim su u svaki prazni ugao arhitrava ubačene petlje, listići i ptičice (vidi također, kako rep ptica prelazi u pletenice iz kojih je načinjen krug!) (sl. 15).

U zbirku sv. Donata u Zadru odavna je bio prenesen okvir vrata rano-srednjovjekovne crkve sv. Lovre (sl. 16). Uz dovratnike ovog portala uspinje se lisnata vitica, a na nadvratniku sjedi Krist u aureoli, što je nose dva anđela. Skulptura ovog portala nije izvedena stilom starohrvatskih pleternih

⁴¹⁾ Upor. moj članak u Hoffillerovu Zborniku, 1940 str. 431—433.

⁴²⁾ Upor. moj članak u Šišićevu Zborniku, Zagreb 1929. str. 424—433.

skulptura, pa se portal stavlja u vrijeme rane romanike (XI. st.)⁴³). Imamo ipak više razloga, da portal sv. Lovre radije stavimo u prelazno doba prije

Sl. 15 a: Nadvratnik Sv. Barbare u Trogiru (VIII. st.) Lijeva polovica

formiranja pleterne skulpture. Nadvratnik Sv. Lovre ima gornju stranu nadignutu u obliku sedla; a takovi su nadvratnici osobina vrlo ranog srednjeg vijeka. Nekoji su pisci dapače stavljali ovakav oblik nadvratnika u vezu

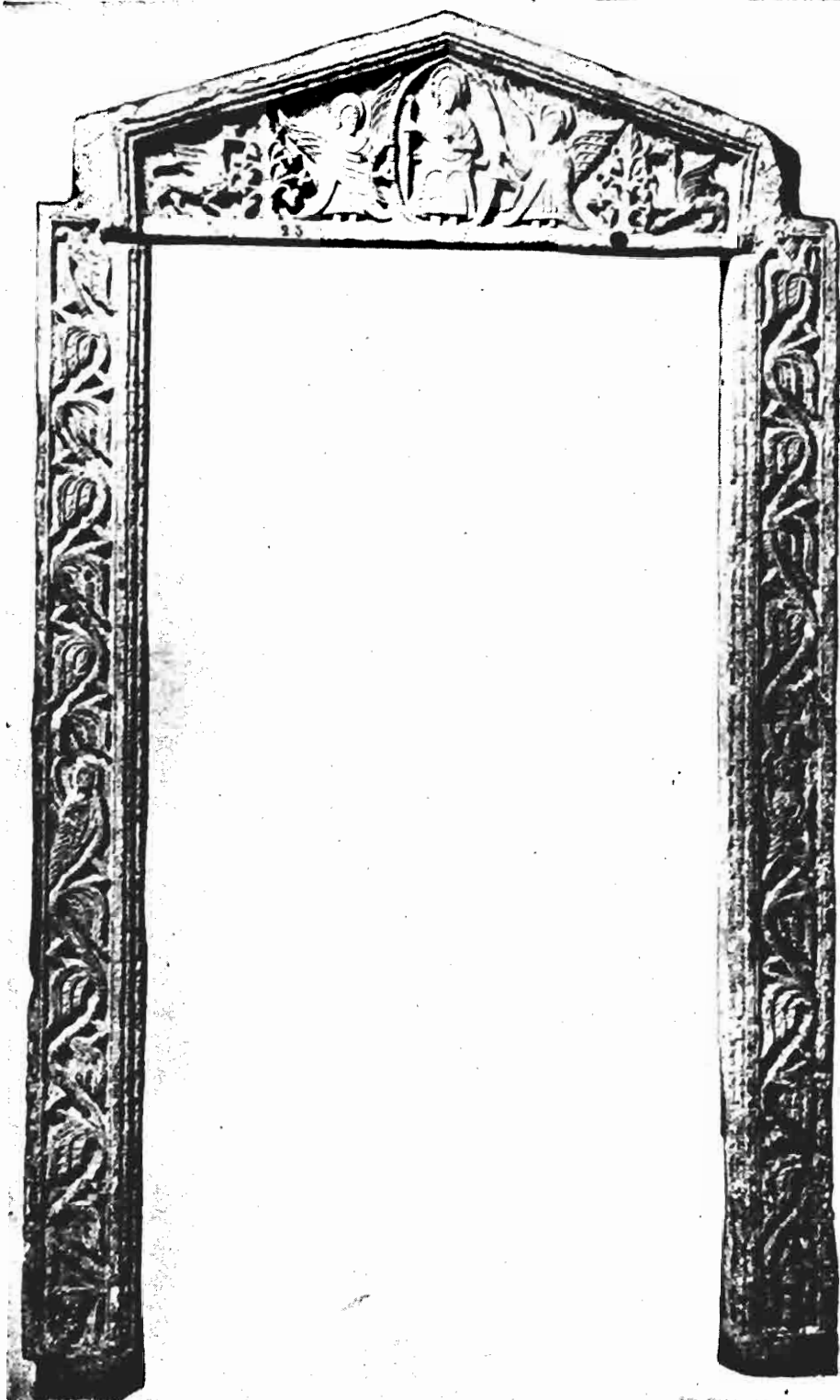

Sl. 15 b: Nadvratnik Sv. Barbare u Trogiru (VIII. st.) Desna polovica

s utjecajem graditeljstva u drvu starih Germana. Svakako poznat je u Italiji takav portal u Puli s natpisom iz g. 857.; a po mišljenju Cecchellijevom istog je tipa i oblika bio portal u Bresciji, od kojega se sačuvao fragmenat s krasno izrađenim paunom iz vremena oko g. 753. (vidi notu 40). Krist i anđeli na portalu sv. Lovre imaju glavu u vidu izvrnute kruške poput Krista i anđela

⁴³) Upor. Eitelberger R. von Edelberg. *Die mittelalterlichen Kunstaekmale Dalmatiens*, Wien 1884, str. 154 (aus nachkarolingischer Zeit); Jackson T. G. o. c. I str. 265

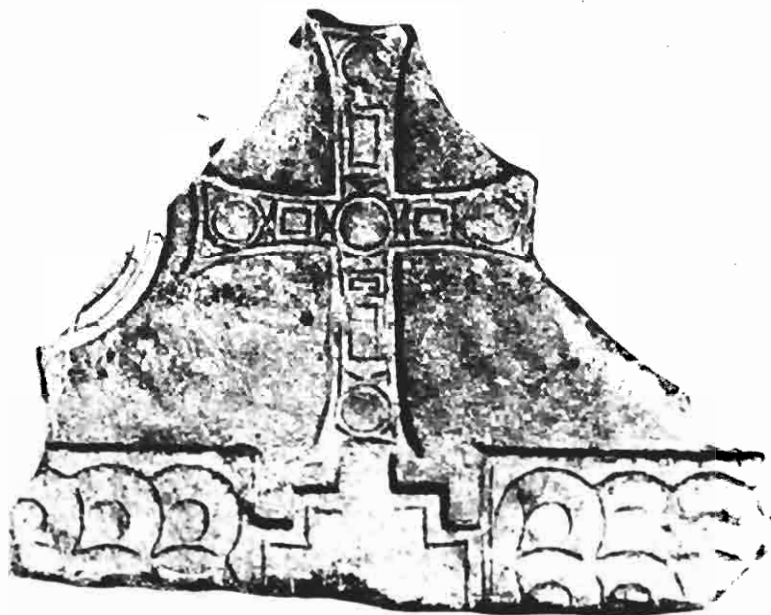
(romanesque); Toesca P., o. c. str. 789 (XI secolo); Cecchelli C., *Zara*, o. c. str. 190 (non oltre gli inizi del sec. XI).

Sl. 16: Portal Sv. Lovre u Zadru. (VIII. st.)

na pročelnoj strani oltara vojvode Ratkisa u Cividale iz sredine VIII. stoljeća (uporedi, kako rub haljine prebačen preko koljena dobiva na jednom i drugom spomeniku oblik arkadica). Sa strane Krista u aureoli ispunjaju prostor po jedna stabljika i fantastična krilata zvijer izrazito orijentalnog karaktera. A vidjesmo već prije, da su ovakve predloške rado upotrebljavali majstori VIII. stoljeća kao i motiv astragala, koji resi rub dovratnika i nadvratnika, pa još sačinjava bajamastu aureolu, što je u rukama drže anđeli. Konačno, crkva sv. Lovre spominje se već prije XI. stoljeća: u oporuci zadarskog priora Andrije iz god. 918. navodi se *kuća iuxta sancto Laurentio*⁴⁴).

U klausturu franjevačkog samostana sv. Eufemije u Kampori na Rabu uzidani su u zid različiti arhitektonski i plastični fragmenti. Između njih je fragmenat skulpture i na njem je uklesan križ posut biserjem na stepenastom podanku (sl. 17). To je poznati starokršćanski motiv velikog križa

Sl. 17: Crux gemmata na fragmentu skulpture u Sv. Eufemiji na Rabu. (VII.—VIII. st.)

koji je bio postavljen vrh Golgote. Motiv križa sa biserjem (crux gemmata) proteže se u skulpturi i u rani srednji vijek ma da se rjeđe javlja. Rapski fragmenat pravi utisak, da je svakako iz vrlo kasnog starokršćanskog vremena, to jest iz doba po doseobi Hrvata na jug. Biserje na križu predočeno

⁴⁴) Upor. Rački, *Documenta*, str. 17.

je dvaput uokvirenim rombima i krugovima i podsjeća na crux gemmata stražnje strane oltara vojvode Ratkisa u Cividale iz sredine VIII. stoljeća. A i stilizaciju hridi Golgote stepenastim podankom ne pozna rano staro-

Sl. 18: Kapitelići iz ranog srednjeg vijeka u samostanu na Košljunu (Krk, VIII. st.)

kršćansko doba; ona se međutim rano javlja u srednjem vijeku (na pr. na pluteju IX. vijeka u San Marco u Mlecima)⁴⁵).

U franjevačkom samostanu u Košljunu na otoku Krku čuvaju se dva kapitelića sa monogramom ANDREA (sl. 18). Mislilo se da ovi kapitelići potječu iz grobišne crkve sv. Andrije u Aleksandrovu (Puntu), koja se spominje u srednjem vijeku. Bulić je međutim upozorio, da nema u monogramu slovo S (sanctus), pa nagada, da je Andrija ime biskupa ili drugog donatora crkve iz koje su kapiteli. Na potvrdu Bulićeva mišljenja mogu istaknuti, da je prva vertikalna hasta slova R i A razvučena u oblik slova F, što će sigurno biti: A n d r e a f (e c i t). Prema tome je neki Andrija, po svoj prilici biskup staroga Krka, dao urezati na kapitelićima svoje ime kao što je na kapitelićima jedne građevine stare Salone to učinio salonitanski nadbiskup Petrus. Bulić stavlja kapiteliće u posljednje vrijeme prije doseobe Hrvata, to jest u VI.—VII. stoljeće. Moramo međutim kapitele, zbog njihova stila pomaknuti malo u vremenu unaprijed. Oni su u svim detaljima dekora i oblika potpuno jednaki kapiteliću što se čuva u muzeju u Puli, a Cattaneo ga datira VIII. stoljećem⁴⁶).

Ovo su svi dosada poznati mi spomenici VII. i VIII. stoljeća iz krajeva, u kojima su i iza doseobe Hrvata na jug i dalje živjeli stari Romani. Kotor, Split, Trogir, Zadar i Rab poznati su kao gradovi bizantinske Dalmacije napučene romanskim življem. Košljun je vrlo bliz romanskom gradu Krku; a opisani nalazi na otoku Lopudu i otočiću Sutvari pripadali su također romanskom življu po tome, što tu imamo tipične starokršćanske grobnice tipa »a pozzetto«, nepoznate i tuđe pogrebnim običajima Hrvata u srednjem vijeku.

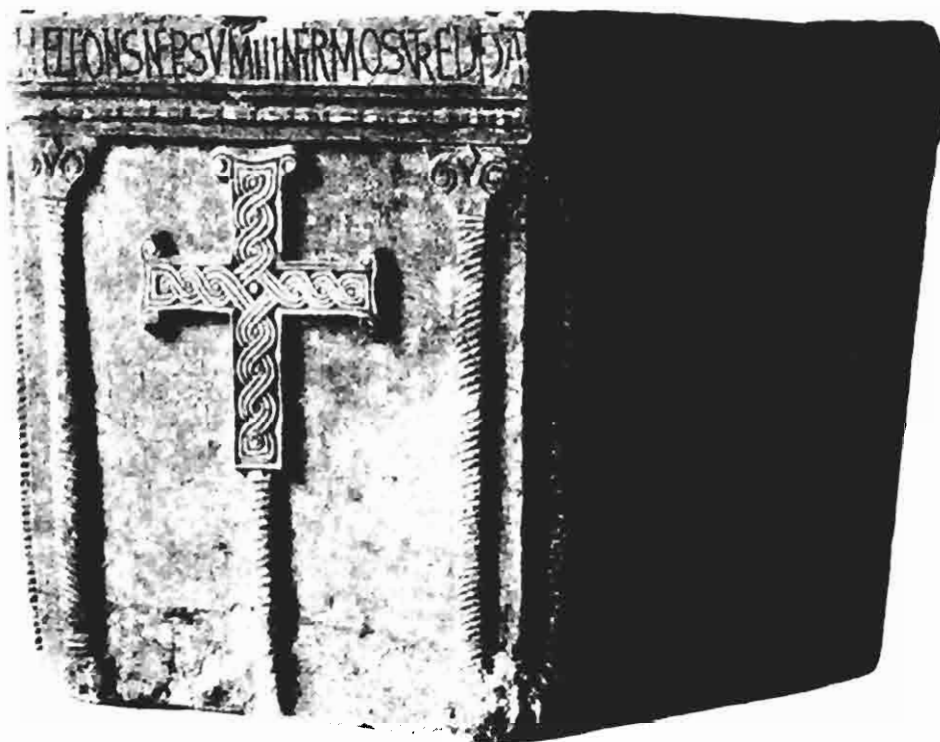
Ostaci iz istog vremena na hrvatskom teritoriju jesu naprotiv vrlo rijetki i oskudni. Na ozemlju, koje su zauzeli Hrvati, nemamo ostataka građevina prije druge polovice VIII stoljeća. Najstariji arhitektonski nalaz i usto jedini takav nalaz prije godine 800 jest luk iz Sućurca (sl. 1). Vidjesmo, da je on, u vremenu i u prostoru, vrlo bliz radu nadbiskupa Ivana Ravenjanina, koji je sahranjen u grobnicu iz kraja VIII stoljeća. Osim ovog luka imamo, iz samog kraja periode, koja nas ovdje zanima a na pragu novog doba, krstionicu kneza Višeslava, koja se danas čuva u Zagrebu (sl. 19). Višeslavovu krstionicu pribrajamo već pleternim skulpturama: značajna je za ove skulpture troprutasta pletenica, koja ispunja križ savijen na krajevima u kuke. Ali jasne su na krstionici još reminiscencije prelaznog doba: prazne

⁴⁵) Upor. za križ na Golgoti postavljen valjda još u vrijeme cara Konstantina Wulff O., *Die altchristliche Kunst* Wildpark-Potsdam 1914, str. 329; za crux gemmata u ranom srednjem vijeku uporedi Baum J., *La sculp. fig. à l'ép. mérov.* sl. 190—191. Stückelberg E. A., *Langobardische Plastik*, Kempten-München 1909, sl. 71; za križ na Rat-

kisovu oltaru upor. Cattaneo o. c. sl. 37 i Cecchellijev članak u *Mem. stor. forog. o. c.* 1916—1918 str. 20 (i quadrati ed i rombi puerilmente ripetuti nel loro interno).

⁴⁶) Upor. *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 1906, str. 157—158 tab. 15 (Košljun) i Cattaneo o. c. sl. 41 (Pula).

su na njoj velike površine, dosta je razvijena profilacija gornjeg dijela krstionice i na njoj je još antikni astragal te »oči« u savijucima pletenice. Stavljam krstionicu oko g. 800, jer je ona bila nađena u Ninu. A Nin je upravo u to vrijeme, — to jest negdje iza poraza i pogibije margrafa Eriha kod Trsata g. 799, a prije poklona hrvatskih poglavica caru Karlu u Regensburgu g. 803, u vezi s djelovanjem franačkih misijonara, postao središtem političkog i crkvenog života Hrvata, kamo su spomenuti misijonari donijeli i moći svetaca iz franačkih krajeva (v. o tim moćnicima str. 90). Inače po samom slogu krstionice ona bi mogla biti i nekoliko, ali ne mnogo godina starija od g. 800⁴⁷⁾.

Sl. 19: Krstionica kneza Višeslava u Zagrebu (oko g. 800)

Osim ostataka arhitekture i plastike moramo imati u vidu i nalaze u grobovima iz ovoga vremena. Na teritoriju, u kojem obitavaju Hrvati, imamo u VIII stoljeću priličan broj grobova i u njima nalaze, koji nam osvjetljaju život starih Hrvata u to vrijeme i koji nam bjelodano dokazuju, da su Hrvati kroz čitavo VIII stoljeće bili neznabošci. O tome sam nedavno pisao u Radu umjetničkog razreda Akademije u Zagrebu⁴⁸⁾. Na starohrvatskom groblju u

⁴⁷⁾ Vidi što o krstionici piše Cattaneo o. c. str. 101.

⁴⁸⁾ Upor. Karaman Lj., *Iskopine društva Bihaća u Mravincima i starohrvatska groblja*, Zagreb 1940, str. 20ss.

Smrdeljima kod Skradina bili su otkopani grobovi sa spaljevinom i u njima su bili brončani predmeti VIII stoljeća. Pored toga u Biskupiji kod Knina, u Trilju nedaleko Sinja i u Koljanima kod Vrlike bili su otkopani grobovi, u kojima su mrtvaci bili položeni u zemlju uz potpun pribor neznabožačkih vremena: uz mrtvaca, koji je imao u ustima zlatni novac cara Konstantina V Kopronima (741—775), bilo je oružje, hrana u posudama, kremen i ognjilo.

III

Vrijeme pokrštenja Hrvata prema pisanim izvorima i spomenicima

Preko rezultata i činjenica, koje sam iznio u prvim dvama poglavljima ovog članka, ne možemo prijeći, kada stvaramo zaključke o pokrštenju Hrvata. Ne smijemo to činiti pogotovu zbog toga, što su historijski izvori u tom za nas vrlo važnom pitanju oskudni, nesigurni i dijelom protuslovnji. Ova je zadnja okolnost dala povoda brojnim nagađanjima i mnogim suprotnim mišljenjima u pitanju pokrštenja Hrvata. Nijesam protivnik kombinacija i hipoteza, ali se te moraju oslanjati na cjelinu izvora i ostataka odnosnog doba i ti se izvori i ostaci pri izgradnji hipoteza moraju uzeti u obzir u većoj ili manjoj mjeri prema većem ili manjem stepenu svoje vrijednosti i pouzdanosti. Događa se naprotiv, da baš nejasni i tamni izvori mame istraživače na kombinacije i da se ti upotrebljuju u prvom redu u izgradnji hipoteza; a pored toga se pojedine tvrdnje takvih izvora stežu, rastežu i prekrajaju izostavljanjem i dodavanjem prema unaprijed određenom mišljenju, bez obzira na sigurnije podatke i spomenike. Ja se ne ću ovdje upustiti u detaljno raspravljavanje hipoteza, koje su u zadnje vrijeme bile iznesene; radije ću ukratko iznijeti i ocijeniti pouzdanost pisanih izvora o pokrštavanju Hrvata, pa ću iz toga kao i iz činjenica, koje proizlaze iz sačuvanih spomenika umjetnosti, izvesti zaključke o vjerojatnom toku događaja. Pored nabrojanih spomenika dolaze u obzir kao historijski izvori Konstantin Porfirogenet, Toma Arcidakon, *Liber Pontificalis* i pismo pape Agatona⁴⁹).

1. Tvrdnje o pokrštenju Hrvata imamo u dvama starim piscima, to jest u djelu cara Konstantina VII Porfirogeneta (o. g. 959), koje se obično nazivlje *De administrando imperio* i u *Historia Salonitana* Splićanina Tome arcidakona († g. 1268). U posljednje vrijeme raste sklonost za rehabilitaciju ovih dvaju pisaca i javlja se stanovita reakcija na olako zabacivanje svega, što su ova dva pisca pisala. U istinu i splitski učeni svećenik i carski pisac sačuvali su nam dragocjenih podataka i vjerodostojnih prikaza o savremenim

⁴⁹) Upor. Constantinus Porphyrogenetus, *De thematibus et de administrando imperio*, Bonnae MDCCCXL, str. 140—152; Thomas archidiaconus, *Historia Salonitana*, Zagreb

1894, str. 35—35; Duchesne, *Liber pontificalis*, Paris 1886, I str. 320; Croatia Sacra, Zagreb 1971, Br. 1 str. 278s (pismo pape Agatona).

dogadajima i prilikama. Njihova pouzdanost međutim umanjuje se, ukoliko se udaljujemo od vremena njihova života i ukoliko njihovo pričanje postaje interesirano. A dolazak Hrvata na jug i njihovo pokrštenje je daleko od jednog i od drugog pisca. Pored toga, ne može se nijekati, da u prikazu cara Konstantina ne izbijaju tradicionalno shvaćanje i interesi carskog Bizanta odnosno u prikazu splitskog arcidjaka aspiracije i interesi splitske metropolitanske crkve. Uz sav rešpekt za jednog i drugog pisca moramo kritički ocijeniti njihovo pričanje o krštenju Hrvata.

Car Konstantin piše o krštenju Hrvata na dva mjesta svoga djela, u glavi 30 i u glavi 31. U glavi 30 car piše, da su Hrvati pod vodstvom petero braće i dviju sestara došli iz zakarpatske Bijele Hrvatske u rimsku Dalmaciju, da su protjerali odatle Avare, prisvojili njihovu zemlju te da su, iza borba i oslobođenja od Franaka, a u vrijeme svoga kneza Porina, zatražili od rimskog pape svećenike, koji su ih pokrstili. U narednoj pak glavi istog djela car se još jednom navraća na iste događaje i prikazuje ih ovako: Hrvati su iz pradamovine u Bijeloj Hrvatskoj pribjegli caru Herakliju, na njegovu zapovijed protjerali su oni Avare iz Dalmacije i njegovim dopuštenjem zadržali su njihovu zemlju; a na to je car Heraklije doveo iz Rima svećenike, koji su Hrvate pokrstili. Vladao je tada Hrvatima knez Porga, čiji je otac bio doveo Hrvate na jug. S papom, koji je u vrijeme cara Heraklija bio poslao vjerovjesnike, sklopiše Hrvati ugovor, da ne će napadati druge narode, a papa će im izmoliti od Boga zaštitu i pobjedu, ako ko njih napadne.

Krštenje Hrvata fiksirano je prema tome u cara Konstantina vremenom hrvatskog kneza Porina odnosno kneza Porge i vladom cara Heraklija. Međutim hrvatski knezovi Porin i Porga nijesu poznati. Ako ne ćemo u njima prepoznati kneza Bornu, koji je bio na čelu dalmatinske Hrvatske početkom IX stoljeća, oni nam ne daju nikakav vremenski oslon, nego, takorekuć, vise u zraku. Car Heraklije je naprotiv poznata historijska ličnost i moćni car Bizanta g. 610—641, to jest u vrijeme, kada su se Hrvati doselili na jug. Ali za njega znamo sigurno, da nije pokrstio Hrvate, jer je umro 10 veljače 641, a papa Ivan, koji je zasio na Petrovu stolicu na Božić 640, poslao je, prema pričanju prvorazrednog izvora, misiju u Dalmaciju, koja je našla Hrvate još neznabošce (vidi br. 3 ovog poglavlja). Možemo što više dokučiti, kako je i zašto je car Konstantin u 31 glavi *De administrando imperio* došao do tvrdnje o pokrštenju Hrvata u vrijeme cara Heraklija. Ne možemo naime prijeći preko rezultata kritičkog upoređenja glave 30 i 31 carevog djela od strane Hauptmanna. Glava 30, koja priča o dolasku Hrvata pod vodstvom petero braće, sačuvala nam je hrvatsku narodnu tradiciju o tim događajima i vremenima. U glavi 31 pak car iznosi ovu tradiciju prerađenu prema shvaćanju i prema interesima bizantinskog carskog dvora, koji je, neodvisno od razvoja historijskih činjenica, neodstupno stajao na stanovištu, da na ozemlju nekadašnjeg rimskog carstva car vlada i određuje događaje (car Konstantin se je pri tome, prema Hauptmannovu tvrđenju, poslužio dvama predlošcima iz X stoljeća). Uistinu glava 31 prepričava iste događaje i prikazuje ih istim

redom kao ranija glava 30; samo se, na svakom koraku, kao *deus ex machina* javlja car Heraklije, u čije su se vrijeme Hrvati spustili na jug. Sve se zbiva na carevu inicijativu i zapovijed: k caru bježe Hrvati iz Zakarpaća, na carevu zapovijed upuštaju se oni u borbu i gone Avare iz rimske Dalmacije, carevom dozvolom zaposjedaju tu zemlju, car im dobavlja vjerovjesnike iz Rima. Ako išta, to moramo iz Konstantinova pričanja o pokrštenju Hrvata brisati cara Heraklija kao nehistorijski, interesirani umetak bizantinskog dvora⁵⁰).

Kako vidimo, podaci cara Konstantina o vremenu pokrštenja Hrvata rasplinjuju se. Istina, hrvatska narodna tradicija iz glave 30 careva djela spominje kneza Porina, čije ime zvuči začudo nalik imenu kneza Borne iz početka IX stoljeća i ona veže pokrštenje Hrvata uz borbe s Francima, koje su, kako znamo, bile također oko tog vremena. Ali to ipak nije posve čvrst oslonac u našem pitanju. Narodna tradicija, fiksirana u carevu djelu u X stoljeću, mogla je zapamtiti djelovanje franačkih misijonara početkom IX stoljeća — koje nitko ne niječe — a zaboraviti na ranije događaje i akcije, pogotovu ako raniji rad i nastojanje oko pokrštavanja Hrvata nijesu imali trajnog i općeg uspjeha.

2. Toma arciakon piše o pokrštenju Hrvata u okviru velikog reorganizatornog djela prvog splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina. Nadbiskup Ivan i njegovi nasljednici svojom su propovijedi priveli vode Hrvata na pravu vjeru⁵¹); Ivan je, piše još Toma, vrlo revno vršio papin nalog da obnovi kršćanski život u »partes Dalmatiae et Chroatiae«. Ne daje se međutim poreći, da su počeci srednjevjekovnog Splita u Tome patriotski obojeni i da u njegovu prikazu izbijaju aspiracije i prilike mnogo kasnijeg vremena. To je bilo i dosada zapaženo⁵²). Iako će jezgra Lominog pričanja biti historijska, moramo očekivati, da su pojedinosti u njem netačne.

Toma veže vrijeme pokrštavanja Hrvata uz nadbiskupa Ivana iz Ravenne, ali nam on ne kaže vrijeme, u kojem je živio nadbiskup Ivan. Poglavlje o Ivanu Ravenjaninu počinje sa jednim neodređenim »interea«⁵³): a Ivana

⁵⁰) Upor. članak Lj. Hauptmanna u Bulićevu Zborniku, Zagreb-Split 1924, str. 515—545 i članak Lj. Hauptmanna u Rešetarovu Zborniku, Dubrovnik 1931, str. 17—24. Hauptmann u tim člancima uvjerljivo objašnjava, kako je car Konstantin došao do tvrdnje, da su Hrvati bili pokršteni u vrijeme kneza Porge, a doselili se na jug u vrijeme Porgina oca, pa ne možemo iskoristiti ni ovaj carev podatak (upor. Bulićev Zborn. o. c. str. 544 i Rešetarov Zborn. o. c. str. 20).

⁵¹) Toma zapravo govori o Hrvatima kao Arijancima, a ne neznabošcima, ali oni su za njega »duces Gothorum et Chroatorum«.

⁵²) Upor. na pr. što piše Barada u Croatia Sacra br. 2, Zagreb 1931, str. 171, nota 35. —

Zanimljivo je, kako Toma čitavo primorje veže uz Split lutanjem i boravkom salonitanskih bjegunaca, ne samo na bližnjim otocima Šolti i Hvaru, što je vjerojatno bilo, nego i na otocima, koji su daleko od Splita, kao što su Hvar, Vis Korčula, a što je manje vjerojatno; začudna je također epizoda Salonitanaca, koji osnivaju grad Yadria (Zadar?) na zapadu Salone. Upor. također što pišem o počecima Splita prema prikazu Tome arciadjakona u članku u Hoffillerovu Zborniku o. c. str. 420ss.

⁵³) Nijesam prijatelj metode, koja se hvata pojedine riječi u starih pisaca i hoće da iz nje izbije više negoli se može. Ipak ću upozoriti, da ono »interea« dolazi iza pasusa u kojemu

je poslao u naše strane »*summus pontifex*«, kojemu se ne spominje ime. Pokušaj pak, da iz epizoda, koje Toma arcidakon priča u vezi s nadbiskupom Ivanom, izvedemo zaključke o vremenu njegova života, daje protuslovne rezultate. S jedne strane načelnik Sever, koji je još imao palaču u staroj Saloni, prepušta jugoistočni dio Dioklecijanova stana, što ga je bio dobio pri diobi grada, nadbiskupu, kada je ovaj došao u Split; a stari ljudi, koji su pamtili prilike prije rasapa Salone, pri ruci su nadbiskupu, kada u ruševinama toga grada traži kosti svetih mučenika. To govori u prilog teze, da nije poteklo mnogo vremena između propasti Salone i obnove Splita po Ivanu Ravenjaninu. Ali baš ovakav prikaz je u interesu aspiracija srednjevjekovnog Splita te nam je baš u ovom pogledu biti na oprezu. Ima drugi podatak i druga epizoda života Ivana Ravenjanina, koja nas obratno upućuje, da je moralo proći mnogo vremena između pada Salone i nastupa nadbiskupa Ivana. Nadbiskup Ivan je potražio u Solinu i prenio u Split kosti mučenika sv. Dujma i Staša; a mi znamo, da su njihove kosti, oko g. 641. bile po opatu Martinu prenesene u Rim. Mora dakle da je Ivan Ravenjanin živio u vrijeme, koje je bilo toliko daleko od tog događaja, da se u Splitu moglo zaboraviti na raniji prenos moći u Rim.

Kako vidimo, u Tome arcidakona nemamo sigurnih podataka, da fiksiramo vrijeme nadbiskupa Ivana Ravenjanina i po tome utvrdimo vrijeme pokrštenja Hrvata. Ali imamo srećom sačuvan izvorni sarkofag nadbiskupov. Taj sarkofag postaje, na taj način, vrlo važnim historijskim spomenikom. Upravo zbog toga od godina sam se trudio da historijsko-umjetničkim kriterijima odredim doba sarkofaga. Nema naime ozbiljnog razloga, da ne vjerujemo Tominoj tvrdnji, da je Ivan Ravenjanin radio oko pokrštenja Hrvata. Nadbiskup Ivan proveo je obnovu crkvenog života u Splitu u velikom stilu, te vrlo vjerojatno nije mogao ostati ravnodušan prema prilikama u neposrednom hrvatskom okolišu grada. A radili su na pokrštavanju Hrvata — prema pričanju Tome arcidjakona — ne samo nadbiskup Ivan nego i njegovi nasljednici: *postquam autem per predicationem predicti Iohannis ac aliorum presulum salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Ariane hereseos fuerant contagione purgati*. Vidjesmo pak u prvom poglavlju ovog članka, da je, po saglasnim znakovima, sarkofag iz odmaklog doba druge polovice VIII stoljeća. A to znači, da onaj, koji vjeruje u historijsku jezgru pričanja Tome arcidjakona o pokrštenju Hrvata, mora — barem dok se ne iznesu ozbiljni prigovori mojem datiranju nadbiskupova sarkofaga — vjerovati, da je splitska crkva nastojala i radila oko pokrštenja Hrvata u drugoj polovici VIII stoljeća i početkom IX stoljeća.

Toma piše kako su Splitsani, iza kako je car Hrvatima izdao zapovijed da žive u miru sa Splitom — a to je najranije bilo oko g. 640 — počeli općiti s Hrvatima, s njima trgovati, sklapati brakove i prijateljevati: sve ovo

zadnje pretpostavlja mnogo duže vrijeme od deset godina iza isteka kojih je splitska tradicija, a navodno na temelju Tome, stavljala rad Ivana Ravenjanina već oko g. 650.

3. Još su dva izvora, koji ne govore izravno o krštenju Hrvata, ali ih možemo upotrebiti u pitanju, koje nas zanima. To su pasus o papi Ivanu IV (g. 640—642) u Liber Pontificalis i pismo pape Agatona caru Konstantinu IV Pogonatu (g. 680). Nego, prvi je izvor jasan i određen, ali negativan u svojem sadržaju, to jest on zna za Hrvate još neznabošce; a drugi je pozitivan, to jest govori o Slavenima kršćanima, ali je vrlo nejasno odnosi li se upravo na Hrvate.

Odavna je poznat tekst u Liber Pontificalis. Papa Ivan IV, rodom Dalmatinac, poslao je opata Martina sa mnogo novaca u Istru i Dalmaciju, da otkupi sužnje, što su ih neznabošci (Hrvati) bili zarobili. Kod oratorija sv. Ivana u Lateranu papa pohrani moći mučenika, što ih opat donese u Rim. I danas je u gradu Rimu, u kapeli sv. Venancija u lateranskoj krstionici, mozaik sa likovima istarskih i dalmatinskih mučenika kao još živi svjedok prvih dodira Hrvata sa svetom stolicom pred ravno trinaest stoljeća. Liber pontificalis sadrži bilješke savremenih kroničara te je prvorazredan izvor. On nam dokazuje, da su Hrvati oko god. 641 još bili neznabošci. Izraz »depredati a gentibus« može imati samo taj smisao, i u tome se slažu svi pisci.⁵⁴⁾ To treba ne samo priznati, nego imati uvijek na umu.

4. Prigodom crkvenog sabora u Rimu god. 680 papa Agaton poslao je pismo caru Konstantinu IV Pogonatu i u njemu on spominje svoju braću biskupe, koji se nalaze usred naroda Longobarda, Slavena, Franaka, Gala, Gota i Britanaca (... in medio gentium tam Longobardorum tamque Sclavorum, nec non Francorum, Gallorum et Gothorum atque Britannorum, plurimi confamulorum nostrorum esse noscuntur). Već je d' Herbigny opazio, da je u ovom pismu govora o širenju kršćanstva kod Slavena. A historičar Gay je u predavanju na drugom kongresu bizantologa u Beogradu istakao, da ovdje imamo svjedočanstvo o misijonarskom radu kod Slavena i nagada, da su to Slaveni južno od Dunava, možda i južno od Save (des missionnaires envoyés par Rome au sud du Danube, peut-être au sud de la Save, pour y prêcher l'Évangile)⁵⁵⁾. U atmosferi kongresa, koji se držao u Beogradu, sigurno je Gay širokogrudno uzimao u obzir sve mogućnosti, ali nije pošao dalje od isticanja mogućnosti ranog, povremenog misijonarskog uspjeha kod Hrvata. Šakač je međutim išao dalje i upotrebio Agatonovo pismo kao temelj svoje teze o ranom pokrštenju Hrvata. Nego u svojoj učenoj i opsežnoj studiji on presudnom pitanju, da li se pasus Agatonova pisma odnosi upravo na Hrvate, posvećuje najmanje prostora i dokaza; on u stvari tvrdi, da se ono mora odnositi na Hrvate, jer da za ostale Slavene znamo, da su u to vrijeme bili neznabošci. Ovakovo argumentiranje mogli bi međutim upotrebiti i za Hr-

⁵⁴⁾ Upor. Šišić u članku u Vjesniku hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu za god 1913—1914, N. S. XIII, str. 43; Šakač u članku u Životu, Zagreb 1939, br. 7 str. 417; Barada u članku Hoffillerovu Zborniku o. c. str. 415.

⁵⁵⁾ Upor. članak Gay J., Mélanges d'archéologie et d'histoire, Paris-Roma 1928, XIV str. 7.

vate, pa nagađati, da se papino pismo odnosi, na primjer, na Slovence, koje je početkom VII stoljeća sv. Kolumban namjeravao privesti svetoj vjeri, i kod kojih je sv. Amand oko god. 630 bez uspjeha kušao širiti kršćansku vjeru⁵⁶⁾.

Nego i u slučaju, da se pasus Agatonova pisma o biskupu usred Slavena odnosi upravo na hrvatske krajeve, nastaje za nas pitanje, radi li se tek o misijonarskom radu, ili o već provedenoj crkvenoj organizaciji i jesu li taj rad odnosno ta organizacija imali trajnog uspjeha. Iz općeg i neodređenog konteksta papina pisma ne možemo to odrediti, ne ćemo li slučajnom izrazu dati određenije značenje od onoga, što ga u stvari ima; nego moramo nagađati po onom što znamo za vrijeme što slijedi papino pismo. Gay, koji poznaje naše historijske izvore, govori isključivo o mogućnosti misijonarskog rada; to moramo činiti i mi, pogotovu uzmemo li u obzir sačuvane spomenike VII i VIII stoljeća u našim stranama i vrijeme života Ivana Ravenjanina, kako proizlazi iz njegova sarkofaga.

5. Dalmacija ima obilje spomenika i ostataka iz svakog doba. U spomenicima se bez prekida ogleda njezin kulturni i historijski život. I u razdobljima, u kojima spomenici postaju rijetki ili ih nema, njihova rijetkost ili pomanjkanje rječito je i značajno. Sve do početka VII stoljeća imamo iz raznih krajeva rimske Dalmacije u obilju ostataka kulturnog života rimskog pučanstva. Na to nastaje nagla promjena i za dva stoljeća spomenici su rijetki u gradovima, u kojima su se sklonili ostaci rimskog pučanstva, a nema im traga u nutrašnjosti obitavanoj od nadošlih Hrvata. Rijetki ostaci u rimskim primorskim gradovima, koje sam naveo u drugom poglavlju ovog članka, redom su svjedoci kontinuiteta kršćanskog života, dok grobni nalazi, koji jedini prekidaju muk historijskih izvora o životu Hrvata u VII i VIII stoljeću, pričaju nam, da Hrvati, po praksi neznabožaca, još u VIII stoljeću spaljuju mrtvace ili im pak davaju u grob oružje i hranu, a u usta im stavljaju zlatni novac cara Konstantina V (g. 741—775).

Po padu Ravenne g. 751 Bizant organizira rimske gradove Dalmacije u pokrajinu; i svjedoci su nam toga pojava zlatnog novca i zlatnih predmeta

⁵⁶⁾ Potvrdu svojoj tvrdnji nalazi Šakač u tekstu nadgrobnog natpisa pape Agatona: foedera firma tenet, jer je po Šakaču upravo Agaton bio onaj papa, koji je sklopio s Hrvatima nenavalni pakt, što ga Porfirogenet stavlja u vrijeme kneza Porge i cara Heraklija. Ali to je longe petita demonstratio. Teško je utvrditi jezgru i odrediti vrijeme po Porfirogenetu tradirane epizode o obećanju Hrvata, da ne će napasti susjede; ona je bila na različite načine iskorišćena i tumačena. Svakako knez Porga nema sigurnog vremen-

skog oslona, a car Heraklije je umro više decenija prije pape Agatona. Nijesu nam također poznati nikakovi ugovori, koje bi papa Agaton bio sklopio s drugim narodima poput onoga navodno sklopljenog s Hrvatima, a na koje bi sve ugovore aludirao papin epitaf riječima foedera firma tenet. Izraz je vjerojatno samo općenita fraza i ostaje u okviru hvale pape, koji je očuvao crkvi čistu djeđovsku vjeru (prisca fides, insignia patrum intemerata manent).

u grobovima starih Hrvata⁵⁷⁾ te pojave većeg broja spomenika iz druge polovice VIII stoljeća, u primorskim gradovima, u kojima se odsada živi sigurnije i gdje se osjeća obnova crkvenog života, koju provada Ivan Ravenjanin. Njegov sarkofag je, kako vidjesmo, iz kasnog vremena druge polovice stoljeća. Teško je zamisliti, da bi, kraj većeg uspjeha kristijanizacije Hrvata u VII stoljeću, Split čekao drugu polovicu VIII stoljeća, da obnovi svoju crkvu; a s druge je strane teško pomišljati, da obnovljena splitska crkva nije odmah s prva početka prionula za tim da pokrsti susjedne Hrvate. Luk iz Sućurca iz druge polovice VIII stoljeća svjedoči nam, da je tvrdnja Tome arcidjaka o misijonarskom radu Ivana Ravenjanina točna i da je taj rad, barem u neposrednoj okolici Splita, imao uspjeha.

Oko g. 800 nastaje ponovo nagla promjena. Hrvati dolaze u sukob i dodir s carem Karlom Velikim i ulaze u svijetlo historije: redaju se odtada njihovi knezovi i nižu se spomenici crkvenog graditeljstva. Ne u okolici Splita, nego u sjevernoj Dalmaciji bliže Francima bilo je u prvo vrijeme političko i vjersko središte Hrvata. U Ninu se čuvaju moćnici s moćima franačkih svetaca doneseni po franačkim misijonarima oko g. 800. Još dugo se podržavaju franačka imena u visokom i dvorskom kleru Hrvata (biskup Aldefreda i opat Teudebert u Ninu, svećenik Gumpert u dvorcu u Bijaćima). Sve to ukazuje na to, da Francima imamo pripisati pokrštenje Hrvata kao politički čin, koji se provadao odozgo pristankom i pomoću hrvatskih knezova, a u vezi s političkim prilikama dalmatinske Hrvatske. Koliko su i dalje sudjelovali u misijonarskom radu oko predobijanja širokih narodnih masa i sa kakvim su uspjehom to radili nasljednici Ivana Ravenjanina u Splitu (v. Toma arc.), ne znamo. Možda bi nam u rješavanju toga pitanja moglo pomoći proučavanje obreda i kulta svetaca u pojedinim mjestima dalmatinske Hrvatske; ali nadasve će moći riješiti ovo, kao i sva ostala pitanja u vezi sa krštenjem Hrvata, novi sretan nalaz u arkivima ili na arheološkom polju.

Zusammenfassung. Verf. behandelt einige schon bekannte und eine Reihe noch unveröffentlichter Skulpturen des VII. und VIII. Jahrhunderts im dalmatischen Küstenlande und hebt ihre Wichtigkeit für die Lösung der noch immer strittigen Frage über die Zeit der Taufe der Kroaten hervor. Barada hat in seinem Artikel über den Bogen aus Kastell Sućurac in dieser Zeit (Serta Hoffilleriana) S. 401 ff. die Entstehungszeit dieses IX^X—III^{IX} $\mu\mu\alpha\upsilon\sigma$ Bogens (Abb. 1) um das Jahr 700 angesetzt, weil sich darauf noch kaum Elemente des Flechtornamentes finden, das auf dem Ziborium von San Giorgio in Valpolicella, das in das Jahr 712 datiert wurde, schon ausgebildet ist. Verf. datiert den Bogen von Sućurac in die zweite Hälfte des VIII. Jhdts. Er stellt folgendes fest: 1) Als terminus post quem ist für ein Monument die Zeit

⁵⁷⁾ Upor. Lj. Karaman, *Iskopine društva Bihaća u Mravincima i starohrvatska groblja* Zagreb 1940, str. 28, i moj članak u šišićevu

Zborniku str. 185 nota 4 pa članak u Hoffilerovu Zborniku str. 430.

ausstösst, und dies ist beim Flechtornament das Ende des VIII. und nicht des VII. Jhdts. 2) Die Arkade(?) des Ziboriums von S. Giorgio in Valpolicella mit dem reifen Flechtornament (Abb. 3) gehört nicht zum Ziborium, auf dessen Säulen das Entstehungsjahr 712 eingegraben ist (Abb. 4). Verf. vergleicht demnach den Bogen von Sućurac lieber mit Bogen gleicher Form und gleichen Ornaments im Museo Cristiano in Brescia (Abb. 7) und in der Sammlung des Museo di storia naturale in Venedig aus der 2. Hälfte des VIII. Jhdts. Er stellt dabei fest, dass die wagrechte Platte über dem Eingange durch die Schranke zum Sanktuarium nicht vor dem VIII. Jhd. vom Bogen verdrängt wird. Ausser den erwähnten beiden Bogen führt Verf. auch geschriebene Quellen an. In dieselbe Zeit wie den Bogen von Sućurac datiert Verf. auch den Sarkophag des Erzbischofs Johannes von Ravenna im Spliter Baptisterium (Abb. 2) und beschäftigt sich dabei mit der stilistischen Entwicklung der Sarkophage der Erzbischöfe von Ravenna, woher der Spliter Erzbischof Johannes gekommen war (Abb. 5 und 6.)

Im Kapitel I B untersucht Verf. ein silbernes Reliquiar in Lopud (Abb. 8) und findet, dass Technik, Stil und Inschrift des Reliquiars kaum eine Datierung nach 800 erlauben, wie dies V. Novak in seiner erstmaligen Publikation des Denkmals vorgeschlagen hat. Mit der altkroatischen Kirche des Hl. Johannes auf Lopud, die in die Zeit vom 9. bis zum 11. Jhd. angesetzt werden muss, hat dieses Reliquiar nichts gemein; es war in ein altchristliches Grab a pozzetto aus dem 7. oder 8. Jhd. mitgegeben worden.

Im Kapitel II untersucht Verf. noch eine ganze Reihe von Skulpturen aus dem 7. und 8. Jhd., namentlich:

- 1) Kotor, Antikensammlung: Bruchstück eines Balkens mit der Darstellung zweier aus einem Becher trinkender Pfauen (Abb. 9).
- 2) Ebenda, Antikensammlung: Taufbecken aus Stein (Abb. 10).
- 3) Ebenda, Steinbalken mit noch nicht entzifferter Jahresangabe.
- 4) Ebenda, Arkade am Eingange in die Sakristei der Kathedrale, ungefähr um das Jahr 809 (Abb. 11).
- 5) Lopud, Silberreliquiar (Abb. 8).
- 6) Split, Archäologisches Museum: Bruchstück der Arkade eines Ziboriums (Abb. 13).
- 7) Ebenda, Arkade eingebaut in eine Mauer neben dem Baptisterium (Abb. 12).
- 8) Trogir, Gemeindelapidarium: Bruchstück des Deckels eines Sarkophages mit der inschriftlichen Erwähnung Konstantins des V. oder VI. (Abb. 14).
- 9) Ebenda, Türsturz am Eingange zur Kirche der Hl. Barbara (Abb. 15).
- 10) Zadar, Museum S. Donato: Türumrahmung aus der Kirche des Hl. Laurentius (Abb. 16).
- 11) Kampora, Insel Rab, Bruchstück einer crux gemmata im Franziskanerkloster (Abb. 17).

12) Košljun, Insel Krk, Franziskanerkloster: Kapitelle mit dem Monogramm ANDREA F (Abb. 18).

Gegenüber diesen ziemlich zahlreichen Resten des 7. und 8. Jhdts. besonders der 2. Hälfte des 8. Jhdts, nachdem Byzanz durch die Reorganisation des Themas Dalmatien das Leben der Romanen in den Küstenstädten gesichert hatte, finden wir auf dem kroatischen Gebiete eine vollkommene Leere. Das älteste und zugleich einzige Denkmal auf kroatischem Territorium vor 800 ist der Bogen von Kastell Sućurac und nach ihm das Taufbecken des Fürsten Višeslav aus der Zeit um 800, das nunmehr in der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb aufbewahrt wird (Abb. 19). Die Gräber der alten Kroaten aus dieser Zeit haben einen durchaus heidnischen Charakter (Einäscherung in Smrdelji, Beerdigung mit Beigaben von Waffen und Speisen und Münzen im Munde in Biskupija, Koljani und Trilj).

Im Kapitel III fasst Verf. die Resultate des Studiums der archäologischen und Schriftdenkmäler folgendermassen zusammen:

1) Zur Zeit des Papstes Johannes IV. (640—642) waren die Kroaten noch Heiden (gentes);

2) Die Tätigkeit der Missionäre zur Zeit des Papstes Agathon hatte keinen dauernden Erfolg — wenn mit den »Sclavi« im Briefe des Papstes an den Kaiser Konstantin IV. aus dem Jahre 680 die Kroaten gemeint sind;

3) Der Bogen von Kastell Sućurac ist das erste Zeichen der erfolgreichen Tätigkeit Johannes von Ravenna in der 2. Hälfte des VIII. Jhdts und die dauernde Christianisierung der kroatischen Häupter erfolgte erst nach der Berührung mit dem Staate Karls des Grossen um das Jahr 800.

